

ВСУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
DES SCIENCES D'UKRAINE — SECTION HISTORIQUE

ФЕДІР САВЧЕНКО

ПЕРШИЙ ЗБІРНИК
УКРАЇНСЬКИХ ПІСЕНЬ
МАКСИМОВИЧА

1827 — 1927

КИЇВ — 1928

13405 КРАТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ +

№ 113(24)с 13 Инв. № 2626896

Автор Савченко Ф.

Название Перший збірник українських пісень Максимов

Место, год издания К. 1928г. Киев.

Кол-во стр. 57с.

— " — отд. листов _____

— " — иллюстрации 1 е. карб.

— " — карт _____

— " — схем _____

Том _____ часть _____ вып. _____

Комплект _____

На стр. пометки прош.
карб.

Примечание:
11592 №

1993

12.04-14394
6.09-20956

31. 13.09-21391с | с

1. 12.10. — 12081с —

13. 13.10-4905с

14. 26.11-13201с

17с 26.11. — " —
1994

28 27.08-14115с

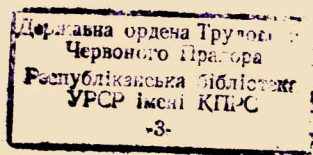
22 13.09-29364

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ACADÉMIE DES SCIENCES D'UKRAINE — SECTION HISTORIQUE

ФЕДІР САВЧЕНКО

ПЕРШИЙ ЗБІРНИК
УКРАЇНСЬКИХ ПІСЕНЬ
МАКСИМОВИЧА

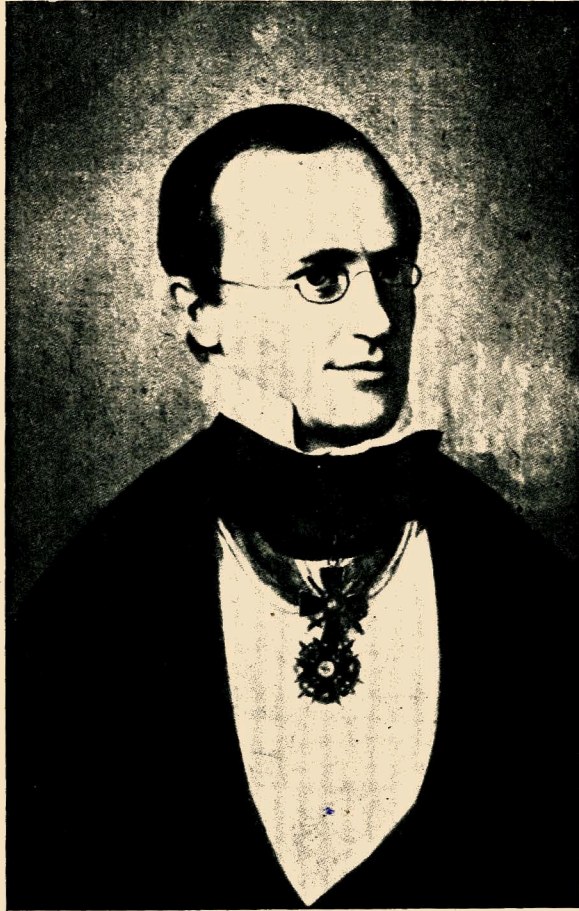
1827 — 1927

КИЇВ — 1928

Дозволяється випустити в світ. Неодмінний секретар,
Академик А. Кримський.

Київський Окрліт № 232.
Держтрест „Київ - Друк“,
1 - ша фото-літо-друкарня.
Замовлення № 860—300.

М. О. Максимович
з часів ректорування в київському університеті

Перший збірник українських пісень Максимовича.

(1827—1927).

Книжки мають свою долю, і часто впливають вони на долю людей, що їх написали. Але-ж небагато відомо таких знаменних випадків, як із збіркою українських пісень, що якраз сто років тому її випустив у світ Максимович. Це головним чином вона на дві частини зламала життя свого автора, кинула його в нові умови із Москви до Київа на шлях адміністративної роботи у відповідальній ролі університетського ректора, що замість поліпшення в великій мірі негативно відбилось на його вже раніш розхитаному здоров'ї; вона поставила його в тісніші й бідніші інтелектуально рамці життя, серед специфічного оточення вчених манахів і духовних осіб, з одного боку ¹⁾, і морально чужої колонізованої професури, з другого. Ця невеличка, художньо видана книжечка пісень українських у білій обкладинці, утворивши йому славу літератора в Москві, спокусила Максимовича перетворитись із професора-ботаника на ректора-словесника, тимчасом як приблизно тоді-ж таки він одмовився замінити катедру ботаники на зоологію, яка йшла в нього, як він сам казав, „постоянною спутницею ботаники“, і одмовився навіть від наукової подорожі навколо світу, що тоді йому пропонували.

Багато днів сумних у цій своїй другій половині життя пережив Максимович, багато днів сіреньких, нужденних бачив він на своєму хуторі над Дніпром, на Михайловій горі. Не дала йому особистого щастя й радості ота зміна, на яку підштовхнув його успіх книжки українських пісень та деяких ораторських і літературних його виступів, а також і сум за батьківщиною, „за привольем Дніпровскимъ“. Але-ж вона, оця сама трагічна для особистого життя Максимовича книжка „Малороссійскихъ пѣсенъ“, що з'явилася в 1827 р.,—вона стала на декілька десятиліть вихідним пунктом і моральною базою української науково-культурної роботи.

Передмова до цього збірника Максимовича, як і передмова до пізніших його збірників 1834 і 1849 рр., а також іще більше самі ці народні пісні, які були вперше видані в широкому й систематичному вигляді, не тільки вплинули на найвидатніших російських письменників, але й показали новий і правдивий шлях українським, перетворили їх, за виразом Куліша, із народників великоруських на українських. Вони наблизили їх до розуміння свого власного народу.

Українське питання що-до літературно-художньої творчості і близькі до неї проблеми вже тоді знайшли своє обґрунтування й до певної міри розв'язання.

¹⁾ „Інокентій один, — пише Погодин у своєму привітальному листі на ювілей Максимовича (1871 р., с. 66). — замінив тобі все московське товариство“. В листі з „Михайлової гори“ (20 лютого 1856 р.) Максимович пише до Данилевського, відмовляючи його від думки переїхати на Україну, щоб „у степовій глушині сум за батьківщиною не перетворився в багато гірший сум на батьківщині“. (Багалій, Матеріали для біогр. ХІХ в., К., 1903, сс. 22 — 23).

Вже перший Максимовичів збірник 1827 р. утворив культ народности, виявив назовні українську народню стихію, дав їй помітне й поважне місце, звернув увагу на її красу, сердечність і щирість, уникнувши сухого теоретично-філологічного опрацювання української мови й абстрактних доказів про права на її існування.

Це мало величезне значення для дальшого розвитку української ідеї, дало напрямок і динаміку для розвитку наукових інтересів і широкої громадської роботи на українському ґрунті, надало нової ваги і вартости її змаганням і досягненням.

Це був перший етап перенесення місцевого українського побуту з його сумно-оригінальними кольорами й ласкаво-меданхолійними звуками на ширшу, перш за все—слов'янську арену, а потім і на арену загальнолюдського світового значення.

Мало виявлені перед тим і мало відомі духовні скарби українського люду показали в піснях і думках багатство його генія, здібностей, його природньої вдачі.

Ширші українські маси, що тоді не мали ще своєї власної книжної літератури, книжної обробленої мови, виявили себе творцем і власником народніх перлин, що були коштовніші від будь-яких блискучих взірців художньої літератури, і що мали в собі красу поезії, що була недосяжна для „шкільно-літературної“ творчости.

В цьому полягало право українства на пошану, увагу й вивчення, і не лише з боку самих Українців, але й з боку кожної освіченої людини, якою б мовою вона не говорила, яких-би пісень не співала.

Ці перші й пізніші збірники народніх пісень XIX в., що в них висвітлено яскравий образ українського народу з його реалізмом, гумором та лірикою, зустрічались серед читацьких кол з ентузіазмом. Історичну цінність цієї народньої поезії розуміли не лише їх видавці, але й ширші громадські кола, які починали уважніше й серйозніше ставитись до простого робочого народу, її творця, краще відчувати його лихо й недолу, починали вимагати для нього ліпших умов на життя. Етнографія тих часів і знайомство з історичною пісенністю перетворювалося на суспільствознавство наших днів, примушувало йти в народ, робити спроби врятувати його від тяжкої неволі й злиднів.

Ця перша збірка українських пісень Максимовича відіграла велику роль як для своєї епохи, так і для пізніших періодів розвитку української культури, розвитку зростання самоповаги українського народу та його провідників—письменників, поетів і вчених, що часто перебували навіть поза кордонами російської України.

Не лише виходячи із почуття глибокої вдячності до людини, що 100 літ тому утворила, нехай напівсвідомо, а принаймні підготувала твердий, розумний ґрунт і широкі можливості для виявлення справжніх народніх українських аспірацій, але—й в інтересах науково-обґрунтованого досліду й висвітлення як самої цієї епохи в її стосунку до етнографічно-соціальної роботи,—нам слід зупинитись тут на цілій низці питань що-до появи в світ цього збірника пісень українських, на попередній роботі в цій галузі в нас і в сумежних країнах, на загальних умовах життя авторового, його духовних інтересах, а також того оточення, серед якого перебував він удома на батьківщині та в Москві.

Над колискою Максимовича ми маємо щасливе сполучення тих зовнішніх і внутрішніх семейних обставин, які сприяли й сприяють розвиткові інтересу й любови в дитині до минулого свого рідного краю, до

краси природи, серед якої живе вона, розвиткові замилювання близьким оточенням, побутом і звичаями місцевої людности.

Походженням з старовинного козацького роду¹⁾, він на п'ятдесятому році життя в своїй автобіографії з захопленням малює ту „чудову смугу українських степів, що на схід од Дніпра сягає від Золотоноші через Згар і Кропивну до Сули“, котра тече, за його висловом, „срібляними струмками“. Тут, на хуторі Тимківщині, у бабки своєї з материного боку, він народився.

Серед тогочасних степів Полтавщини, коло Переяслава й Золотоноші, проминув його ранній дитячий вік, а з п'ятого року життя за певною семейною традицією віддали його для навчання грамоти до жіночого золотоніського монастиря. До вступу в новгород-сіверську гімназію підготовляв його найстарший із п'яти дядьків Тимковських, доктор права й філософії, колишній професор харківського університету, Ілля Федорович.

З таким-же самим захопленням, як і про природу Тимківщини, згадує Максимович і про Новгород Сіверський над Десною, де сім років промайнуло для нього як сім місяців у ботанічних екскурсіях серед монастирського саду й полковницького гаю²⁾.

Ці враження живого зв'язку з українською природою зробили на нього більший вплив і глибше залишились у пам'яті, як помічаємо з тієї-ж його автобіографії,—аніж шкільна наука, де навчали, як і в цілій Росії Пушкінського й пізніших періодів, „чому-нибудь и как-нибудь“ і з усього тільки верхи,—це зазначає по ширості і сам Максимович.

Ані у власних споминах і листах Максимовича з цього періоду, ані в свідоцтвах близьких до нього людей не вдалося знайти безпосередніх докладних указівок про ті чи інші зв'язки його з селом, його звичаями, піснями,—докази цьому і навіть досить серйозну підготовленість для пізнішої етнографічної роботи ми бачили в його збірниках пісень і відповідних статтях, як „Дні й місяці українського селянина“ (Твори, II, с. 463—524)³⁾.

В автобіографії таких указівок нема, і це зрозуміло, коли взяти до уваги, що писалась вона для опублікування в офіційному біографічному словнику московських професорів. Але докладна згадка в ній про те, що влітку по скінченні гімназії в 1819 р. він побував і на Тимківщині і в Туранівці, де 7 років перед тим учився в дядька,—побачив рідні знайомі місця, звернув увагу на зміни, що відбулися за цей час серед близьких йому людей: усе це виразно говорить, що він мав можливість відновити й оживити враження й почуття своїх дитячих років і 15-літнім хлопцем їхати до московського університету з ясною картиною українського степу й поетичною уявою про життя на Дніпрі та Сулі.

¹⁾ Дід його по батькові, якого серед селян називали „старий майор“, відзначався своїм ухилом до старовинної простоти в житті. Максимович подає такий уривок із його листа до своєї дружини з 27 червня 1790 р.: „Прошу Вас іще: продайте Вашу рожеву гранітурову сукню: вам її не підходить носити; а на ті гроші після мого повороту можеге собі зробити згідно зі звичаями київського намісництва, і це для Вас буде дуже пристойно“. Як бачимо, він намагався зберегти в своїй сем'ї український одяг.

²⁾ „Будучи учеником Новгородъ Сѣверской гимназіи съ 1812 г., я не разъ видѣлъ какъ тамъ „кумились“ въ знаменитомъ Троицкомъ саду и въ полковницкомъ гаю; но че припомню, было-ли тамъ цѣлованіе сквозь березовые вѣтки, и такъ называемое „крещеніе кукушки“ (подъ видомъ травы „кукушкины слезы“), какія ведутся въ среднерусской сторонѣ, гдѣ и Троицкая березка зовется кумою“. („Дни и мѣсяцы украинского селянина“, т. II, с. 505).

³⁾ В „Днях і місяцях укр. селянина“ подибуємо, напр., таку інтересну звістку Максимовича: „Так гуляли цей весняний танок (Хострубонько) літ за 20 під Переяславом над річкою Каранню (на якій у Старосіллі проходило моє первісне дитинство)“. Хоч згадка про танок походить і не з дитячих років, бо рядки ці писались в 1856 р., але вже те, що Максимович зв'язав її з Старосіллям, потверджує його інтереси до народнього побуту вже в дитинстві.

Свій моральний обов'язок що-до пам'яті своїх дідів та прадідів зі свого роду Максимович, прийдешній історик Київів і „Михайлогірський любитель рідної старовини“, виконав у своїй „Бубнівській сотні“¹⁾. Спогади-ж про минуле материного роду на Тимківщині і можливо про власне перебування там лежали в нього „на душі“, як він пише в одному із листів 1872 р.²⁾, і сумно було-б, додає він, не видати їх у світ.

Але-ж так він їх за хворобою і не видав, хоч і збирався в останні роки свого життя, а через те й не маємо ми докладніших відомостей про його ранні дитячі роки.

Коротенькі „спомини“ про своїх дядьків Тимковських переслав він був з прохання Шевирьова для „Биографического словаря профессоровъ Московскаго Университета“, що готувався на сторіччя його існування, але не вийшов у світ, і тому вони були надруковані пізніше в „Київ. Стар.“ (1898, XI, сс. 254—272).

Доцільно буде тут довше зупинитись на особі Іллі Федоровича, старшого з Тимковських, у якого Максимович готувався до гімназії.

Відомий професор харківського університету І. Ф. Тимковський, що разом з Каразіном та іншими був його фактичним фундатором, у свій час особливо славився як видатний педагог, і тому університет часто покладав на нього обов'язки перевіряти школи на окрузі, що над ними керівництво належало університетові.

Закінчив він переславську духовну семінарію. Із київської духовної академії після серйозного підготовання, особливо в німецькій та латинській мовах, перейшов до Москви і здобув диплом московського університету. Пізніше став професором харківського університету.

Ясну й інтересну з українського погляду характеристику його поглядів на виховування молоді знаходимо в одній з його актових промов в університеті, які тоді професура дуже любила виголошувати на цих урочистих святах, а сам Максимович досягав ними пізніше великих успіхів у слухачів.

Промова ця мала назву „Про пристосування науки до положення держави та її завдань“.

„Молода людина, — казав Тимковський, — що має працювати на практичному ґрунті, примушена буде докладно познайомитися з людьми, з якими їй доведеться жити, вивчити країну, де провадитиме вона свою діяльність, шанувати й любити предківські національні (отечественные) звичаї. Корисні запозичення, — каже він далі, — потрібні, але не можна при цьому ігнорувати й місцевого народнього життя. Знаючи з досвіду, як могутньо впливає географічне положення на дух і звичаї, спосіб думання й життя людини, можна сказати, що бажати того, щоб один нарід був подібний до іншого — це визначає бажати переселити його на місце цього останнього і примусити прожити там довгі століття; а тимчасом окрім географічного положення впливають також мова, релігія“³⁾.

В цих словах про предківські звичаї, місцеве народне життя, мову, окремий розвиток двох народів недвозначно, хоч і в легально-м'якій формі, висловлюються погляди тих окремих і мало відомих тепер зі зрозумілих причин обережності гуртків „малоросійського“ дворянства, що подібно до Лукашевича готове було дзвонити келихами за успіхи Наполеона й пити за проголошення української республіки.

Харківський професор-службовець, практичний адміністратор, хоч і поет-філософ одночасно, Тимковський добре знав умови свого часу, ро-

¹⁾ Твори, I, с. 747—834.

²⁾ К. Ст., 1898, II, сс. 255—6.

Багалій, Опыт ист. харьк. университета, I, сс. 688—689.

зумів що та як можна сказати в офіційній промові, напевно в присутності губернатора й „генералітету“, як тоді говорилося. Його фрази про предківські („отечественные“) звичаї, абстрактні ніби-то розмови про географічне положення, географічні й мовні впливи,—університетська аудиторія могла зрозуміти як вияв офіційно-російської думки про нарід, народність, російську національну гордість, відмежування від чужоземних упливів.

Але-ж тепер ми знаємо далеко краще склад думок, почуття й настрої І. Ф. Тимковського, аніж знали їх його слухачі на університетському акті в Харкові.

Ми знаємо, що „отечественними“ звичаями для нього були українські. що в дитинстві він пригадував свого діда в старовинному козацько-українському вбранні, пригадував, як він перемінив його на російсько-німецький сурдут, і челядь, уперше побачивши його в ньому, кричала: „Німець, Німець!“...

Із тих його споминів, що були надруковані під кінець його життя у „Москвитянині“ (1852 р., № 20), дізнаємося, що разом із селянськими однолітками-товаришами він, бігаючи під дощем, вигукував:

Іди, іди, дощику,	Цебром, відром, дійницею
Зварю тобі борщику	Над нашою криницею,
В полив янім горщику;	Над нашою світицею.

Він пам'ятав до старечих років „предківські звичаї“, тому що в дитинстві сам спостерігав і брав навіть участь у народніх грах. Про це він так оповідає в примітках до своїх вищезазначених спогадів: „Із селянських переказів, які я чув в дитинстві, пригадую одного в дусі народньої поезії. Ті місцевості за Поляків були у володінню князя Вишневецького. В одній із веснянок дівчата співали, розбившись на два хори, про його втечу підчас загального вигнання Поляків. Після кожного з двох віршів, що співали їх обидва хори по черзі, стаючи один проти другого, вони повторювали такий приспів, пританцьовуючи: „Вистрибцем, видибцем, пане Вишневецький, воїводу Брестський!“

До цього короткого оповідання свого дядька Максимович подав пізніше багато докладнішу й точнішу редакцію, а також більший уривок пісні, що є для нас певним аргументом сталої народницько-етнографічної традиції в сем'ї Тимковських, а також того, що вона в цілому була передана ще з дитячих років Максимовичеві.

„А ось круговий танок історичного походження,—пише Максимович у „Днях“ (II, с. 476—477). Після князя Михайла Михайловича Вишневецького й побожної княгині його Раїси, народженої Могилянки, про яких добра пам'ять залишилась на Україні в трьох монастирях: Лубенському, Густинському й Ладинському,—спадкоємцем їх величезної на Україні дідівщини (що сягала від Полтави до Прилуки в один бік, і до Домонтова на гирлі Супоя—в другий) залишився відважний княжич Єремія. Він був „пожаданою утѣхою“ для народу українського; але одружившись з Гризельдою Замойською (він залишив православну віру) коло 1631 р. і почалась тоді його взаємна ворожнеча з Україною. В 1648 р., коли зміцнівши Богдан Хмельницький почав веремія крутити Полякам, князь Єремія, що носив титул воеводи руського, примушений був назавжди попрощатись зі своєю українською Вишневецьчиною, втік із Лубень на Волинь, але зате в боротьбі з козацтвом був він наче лютий звір. Наступного літа витримав він Тернопільську облогу в Збаражї, де був поранений у ногу. З цього приводу козаки склали глузливу пісню, в якій запрохували славетного воеводу руського виводити танець по-німецькому. Приспів її до ріжних пісень і дотепер повторюється у весе-

лому танку дівчат — виступці. Дівчата, співаючи кожні два вірші, ідуть широким колом, але після приспіву вони пристрибуючи або подаються вперед, до середини кола, випроставши руки, щоб зустрітись, або відступають назад.

Ой, на ставку, на ставку,
Піймав сокіл ластівку.

Виступцем, видрібцем,
Пане Вишневецький,

Воевода Кгрецький,
Да виводь танчók по Німецькій!

Просилася Настуся
В молодого Петруся:

„Пусти мене в таночок
Погулять до дівчочок“.

„Тоді тебе я пушу,
Як косоньку розпушу“.

Помічаємо, що дядько й небож подають навіть два варіанти тої самої гри й пісні, а це говорить про те, що кожен із них спостерігав їх на власні очі, маючи, можливо, спомини про них у загальній семейній традиції.

Про другий інтересний епізод з цих-таки дитячих років Тимковський оповідає: „На п'ятому чи шостому році моему в селі на Великдень у ясну погоду... доросла молодь наша спускала за вітром змія, а дехто коло наших воріт по прочищеній стежці приступками по три або чотири катався по черзі крашанками в поставлений мідний гріш. Хто збив, того яйце і гріш. Надивившись на змія, підскачов і я до гри. Побіг і виніс свої три крашанки, що дала їх мені мати“... Ми бачимо з цих споминів, що він не лише пасивно, але й активно брав участь у народніх грах і святах.

Після ознайомлення з цими дитячими споминами для нас зрозумілішою стає його лірична тирада, як і в Гоголя присвячена красі Дніпровій, і слова: „Хіба-ж можу забути тебе я, Дніпро, і твої води швидкі,—Дніпро, що поїв, годував і носив мене в дитинстві на хвилях своїх. І луки Дніпрові за Дубенкою з їх краєвидами, що бачив їх ранками,—на Черкаси і гори навколо Черкас; круглі й повноводі ставки з тіннями й мамбрійськими дубами. Як ми в сінокіс виїздили до дядька, які страви готувались коло куреня із коральових раків, як з весни завезені табуни гусей з виведеними дітьми пізньої осені сами прилітали додому й сідали на дворі цілі, дорослі й вигодовані...“

В останній фразі Тимковського хочеться бачити також обережний натяк на ту українську молодь, що її вивозили до московського й петербурзького університетів, а відгодувавшись там на російській науці, вони все-ж таки иноді повертались додому, до рідної оселі, до рідного двору для культурної роботи.

До цих споминів самого проф. Тимковського слід додати й ті слова його, про які переказував Максимович у власних спогадах про нього. В останнє своє побачення з ним у Туранівці, серед північних чернігівських лісів у 1852 р., дядько дав Максимовичеві записочку, в якій були написані такі рядки: „Неможливо відокремити в умі і серці у мене, що я народився і виріс на південній смузі Малоросії, коло благодатних берегів Дніпра, живу з північного її боку й почувую гнітючий холод від Севська. Стихийно приходить часто на думку побачити Київ, Канів, Черкаси і рідну землю,—небо й землю моїх предків...“¹⁾.

Пісні, гри, українські звичаї з дитинства і протягом цілого життя вродили серцем і думкою Тимковських, українська благодатна природа повсякденно притягала їх до себе, північні морози примушували всіх україн-

¹⁾ Київ. Старина, 1898, XI.

ських Тимковських та Максимовичів мріяти про Дніпро, Київ, Черкаси та Канів...

Тимковський не був якимось винятком у той час на харківському обрії що-до своїх українських симпатій, котрі стають такі ясні й незаперечні після зіставлення уривку з актової промови зі споминами й почуттями дитячих і старечих літ автора книжки про українське бджільництво.

Колега Тимковського в харківському університеті, проф. Роммель оповідав про свою дружину, що вона з сестрою знала багато українських пісень і охоче їх співала. Редактор „Харьковскаго Демокрита“, доцент В. Г. Маслович прекрасно володів українською мовою, і в харківському beau-mondі було в моді дивитись, як він, танцюючи на вечірках, приспівував:

Ой, Сербине, Сербине...
Годі сербувати.

Купим хату і кімнату,
Будем шинкувати¹⁾.

Навіть син харківського губернатора, росіянин з походження, студент Бахтін намагався розмовляти, хоч і невдало, українською мовою і любив слухати, як співали „Гриця“ та інших пісень²⁾.

Заснування харківського університету сприяло поширенню видавничої діяльності в такій мірі, що за перше десятиріччя харківські видання становили половину всього, що вийшло за цей час у цілій Росії³⁾. Але не тільки в окремих виданнях, а і в журналах присвячувалося мало місця українці, а в рубриці під назвою „Місцеве життя“ друкувався майже виключно матеріал суто-побутового фактичного характеру. В сатиричному уже вище згаданому журналі „Харьковській Демокритъ“, що почав виходити з 1816 р., обіцяно в 3-му відділі вміщати російських та українських пісень, але їх не друкують з невідомих нам причин.

Із одного листа до редакції „Українського Журналу“, який редагувала університетська професура, дізнаємося, що на Україні були вже в 20-х роках минулого століття люди, що розуміли потребу існування української преси, прирівнювали українську мову до інших слов'янських мов і проорокували матеріальний успіх журналові, який друкувався-б на Україні рідною мовою.

Редакція „Українського Журналу“, відкриваючи передплату на 1823 рік, розіслала для поширення й ознайомлення свою програму до різних осіб, а перш за все до завідувачів тодішніх повітових шкіл.

Почесний завідувач прилуцької школи (що була в той час під загальним доглядом харківського університету і проф. Тимковського зокрема), український письменник Білецький-Носенко відповів на цей заклик редакції ширшим листом, якого другу частину в українському перекладі тут подаємо: „...Загальна мета журналів, — писав він, — давати користь і приемність. Мені здається, „Український Журнал“ подвійно їх досягне, коли декілька його сторінок буде присвячено на вдоволення мільйонів жителів родючої України („українською мовою“, пояснює він між дужками), від гір Карпатських до тихого Дону. Я сміливо можу запевнити, що казочки Артемовського-Гулака читалися з таким саме неописуваним задоволенням, як Енеїда Котляревського; що багато людей вивчили на пам'ять цілі тиради з них, що Петербург і Москва з ентузіазмом слухають наших пісень по театрах і що українська мова завжди буде подобатись освіченим людям і вченим філологам, тому що вона подає корені багатьох слів російської і наближається до слов'янської й Несторової.

¹⁾ Багалій, Опыт ист. харьк. у-та, I, с. 588—9.

²⁾ Багалій, Опыт ист. харьк. у-та, I, с. 998.

³⁾ За Іконніковим, Київ, с. 132; із 210 цих видань 90 належало професурі, 16 студентам, решта—стороннім людям.

„И дымъ отечества нам сладокъ“... Чехи мають свою обширну літературу; наша мова не менше до того придатна. Коли-б про це була згадка в програмі, то кількість передплатників була-б дуже визначна в Малоросії і навіть у Росії, і зростала-б з години на годину. Згідно з бажанням університету я передав 4 програми в нижчий суд, щоб він повідомив поміщиків і урядовців, а сам ужив усяких заходів, щоб зробити відомим це приємне й корисне видання серед моїх знайомих і взагалі серед дворянства“¹⁾.

Із останніх рядків цього листа ми дістаємо певні відомості від сучасника про ті кола, серед яких розповсюджувались журнали і серед яких перш за все читали й вивчали на пам'ять твори Гулака-Артемовського й Котляревського: поміщики, урядовці і взагалі близькі до них освічені шари громадянства.

Інтересно й важливо для розуміння епохи докладніше з'ясувати не лише харківські, але й загально-українські настрої тогочасні в цих осередках, а також причини й умови, серед яких вони існували і як утворювалися.

При всій залежності від російської культури та її впливів серед „малоросійського дворянства“ існувала і в XVIII і в першій чверті XIX ст. висока про себе думка, а серед багатьох із його представників ще й свідомість про своє окреме становище з національного погляду, як побачимо це нижче.

„Оця невеличка частина людей — писав у 1760 р. роздратований Рум'янцев — „инако не отзывается“, що вони на цілому світі найкращі люди, що нема від них сильніших, відважніших, і ніде нема нічого доброго, нічого корисного, нічого благородного, що-б їм змогло підійти, а найкраще — це все те, що в них є“.

Підлягаючи авторитетові російського уряду, — коментує ці слова акад. М. Грушевський²⁾, — Українці ні в якому разі не визнавали першенства великоросійської народності перед своєю і звичайно дивились на Росіян згори донизу.

І ось людей з такими поглядами й переконаннями, що добре пам'ятали, як писав В. Г. Полетика, про добровільне приєднання до Росії, „свои воинскія доблести, заслуги, оказанныя ими и запечатлѣнныя кровью“³⁾, представник центрального російського уряду на Україні гр. Рум'янцев вирішив обмежити в їх бажаннях і змаганнях вибитись у дворянство, коли нижчій старшині й козацтву це бувало потрібно.

За ухвалою й підтримкою Петербургу коло 1805 р. було проведено, що чини малоросійської сотенної й полкової старшини не можуть визнаватись за доказ дворянства навіть і в тих випадках, коли їх носителі одержували підчас відставки табельні офіцерські ранги⁴⁾.

Справа тут ішла не про якесь самолюбство або пиху, але про визначні матеріальні інтереси багатьох тисяч осіб, що звикли до упривілейованого становища. Не визнаючи „малоросійських чинів“, російська герольдія, на думку дворянства, завдавала величезну образу пам'яті „вождів“ нації. Обурення серед дворянства було загальне, що виявилось у листах і розмовах. Серед них з'являються такі діячі, як Чепа, Чарниш, В. Полетика, Милорадович, Каминський, Маркевич — видатні „патріоти“ й оборонці дворянських інтересів. Усі вони виховували

¹⁾ Багалій, Опыт ист. харьк. у-та, т. 2, сс. 773–774.

²⁾ М. Грушевській, Очерк ист. Укр. Нар., 1906, с. 399.

³⁾ Д. Миллеръ, Превращеніе козацкой старшины въ дворянство, Кіев. Старина, 1897, с. 96.

⁴⁾ Д. Миллеръ, Превращеніе козацкой старшины въ дворянство, К., 1897, с. 91 і дальші.

свій патріотизм на вивчення минулого життя України, збирали літописи й різні про них документи. Кожний з них уважав, що студії ці провадить задля слави батьківщини. Маркевич пише свою записку про „малоросійське“ дворянство „отъ усердія къ своимъ соотчичамъ“. (Кн. о двор., арк. 137), Каминський — „отъ безпристрастнаго къ отечеству поревнованія“ (арк. 236), Чепа — „по усердію и любви къ націи“, Полетика — „для пользы и славы отечества“. Для підтримки своїх інтересів вони зуміли притягти й найвищих адміністраторів краю — Куракіна, Лобанова-Ростовського, Репніна. Війна 1812 р. підірвала інтерес і увагу до цього питання, але в 1819 р. полтавське дворянство ухвалило клопотатись перед урядом через генерал-губернатора про визнання малоросійських чинів за доказ належності до дворянства. Дворяни скаржилися, що „отриновеніе малоросійскихъ чиновъ отъ дворянства дѣлаеть уничтоженіе имъ и ихъ заслугамъ, умаляеть личную честь ихъ и потомства и колеблетъ права и привилегіи сей націи отъ прежнихъ польскихъ королей, а потомъ и отъ самодержцевъ всеросійскихъ подданныя и на разныхъ мѣстахъ въ договорныхъ гетманскихъ пунктахъ изъясненныя“.

В особі ген.-губ. кн. Репніна дворянство знайшло собі енергійного оборонця¹⁾. Помічаючи, що справа ця затягається без кінця, він знову звернувся до уряду в червні 1827 р. з новим клопотанням, і на початку 1828 р. при Сенаті зформовано „комитетъ о прожектированіи правилъ“, яким-би робом зручніше утворити ревізію діючих дворянських зібрань і остаточно визнати справжні дворянські роди. Сама назва комітету показує, що справа несприятливо обернулася для малоросійського дворянства, і дійсно, в 1835 р. вийшов указ, який покривдив права українських сотників і возних. Останні відгуки цієї голосної колись справи про права української старшини на дворянство затихли лише в 1855 р., коли цим нижчим категоріям старшин надано деякі полегшення в оплаті податків. Скасування крепаччини незабаром остаточно знищило її ширший інтерес. Але російський уряд цією своєю тактикою що-до нащадків малих чинів української старшини дійшов своєї мети, скерувавши їх колишні патріотичні почуття й змагання в бік захоплення матеріальними інтересами й дворянськими привілеями. Це був також один із засобів русифікації.

Як реагувало і ставилось до всіх цих заходів з російського боку українське панство за Олександрівської епохи, дізнаємось із споминів Михайловського-Данилевського²⁾, що його призначено на Полтавщину на командира бригади. „Мої часті подорожі, — пише він, — ознайомили мене з багатьма поміщиками, а між іншими і з сем'єю Родзянків, найбільш освіченою в цілій Малоросії, — але-ж і ця сем'я, як і всі інші, просякнута була ненавистю до Росії; отже при всій гостинності господарів і цікавих розмовах, які я там знаходив (таж це єдиний дім у Малоросії, де я чув розмови про літературу й науку), мені доводилось там дискутувати й боронити нас від їх докорів. Я не завжди міг зберегти відповідну рівновагу.

„Я не знаходив у Малоросії ні одної людини, що з нею мав нагоду говорити, яка-б ставилась до Росії прихильно; серед усіх панував одвер-

¹⁾ Перейнятий українськими симпатіями, жонатий на дочці Розумовського і бажаючи мати за собою ширші українські маси, Репнін виступав іноді з досить ліберальними пропозиціями: р. 1818 він прохав українське дворянство припинити визискування селян, задовольнитися тим, що крепаци могли-б сами дати, закликав до помочи і культуртрегерства серед них (Кіев. Старина, 1897, I, сс. 175—6). Одною з причин його звільнення в 1834 р. з посади ген.-губернатора могла бути й підозра Миколи I про його сепаратистичні й українофільські тенденції (Кіев. Старина, 1882, XII, сс. 562—60).

²⁾ Русск. Арх., 1900, с. 212 і дальші.

тий опозиційний настрій. У них існує прислів'я: „він усім хороший, але Москаль“, або інакше — коли Росіянин, то виходить зла й небезпечна людина. Така ненависть виникла через порушення прав Малоросії, через занепад кредиту й промисловости, підвищення податків, що утворили в Малоросії повсюди бідність, а також через погану організацію судів, де совість була продажня. „Селяни перебували дуже в тяжкому стані, вони стогнали під тягарем податків. „Я не знайшов у Малоросії ні одної галузи промисловости, що робила-б якісь успіхи, або те, що Англійці називають *improvement*. Хліборобство й мануфактура були в дитячому віці, вівчарство, яке могло-б бути джерелом достатку під її благословенним небом — було майже невідоме, торгівля існувала лише на невеликому числі ярмарків, а про науки й мистецтво не варто згадувати — вони перебували майже на тому щаблі, на якому були й при гетьманах“.

Оповідаючи далі про свої знайомства й зв'язки з місцевою аристократією, прийнятий при дворі й персонально відомий цареві, автор цих споминів пригадає, що були такі сем'ї, де він не міг бувати, бо вони були осередками опозиційного лібералізму. Він називає при цьому дім українського магната Д. П. Трощинського в Кишинях, додаючи, що там майже завжди перебували декабристи, один із Муравйових-Апостолів, засланий на каторгу, і Бестужев-Рюмін, що скінчив свої дні на шибениці.

Що до декабристів узагалі та їх ставлення до українства, то питання це досить висвітлено підчас ушанування їх пам'яті на сторічному ювілеї 1925 р., і тому доцільним буде тут навести лише один коротенький уривок із Мемуарів князя Л. Сапєги (1803 — 1863), П., 1915, с. 68—69, що стосується саме до початків 20-х років минулого сторіччя і оповідає про загальні настрої в армії на півдні.. „Офіцери,— пише він,— особливо нижчі, здебільшого були Поляки або Українці з Придніпров'я. Оттоді я вперше почув про українське питання. Малороси ображались, коли їх називали Росіянами, й розмовляли між собою польською або українською мовою. Жили вони в тісній приязні між собою і з Поляками, але цурались корінних Росіян. Якщо виникне коли-небудь українська проблема, то це станеться не в Польщі, а понад Дніпром“.

Приймаючи навіть із застереженням оповідання автора-Поляка про стосунки Українців до Росіян,— хоч подане вище свідцтво Михайловського-Данилевського, яке не може викликати до себе жадного сумніву, збігається з ним майже цілковито,— в нашій цитаті звертає на себе увагу таке виразне почуття важливости української проблеми й інтересне про рокування, що вона виникне й матиме особливе значення на дніпровських просторах. Важлива вона і з того погляду, що й на Правобережжі констатує незадоволення серед української старшини з Росіян, її відокремленість від російської й тісне об'єднання між собою.

Живання в той час української мови серед дрібної старшини не викликає сумнівів, коли пригадаємо, що користання народньою мовою не переривалось протягом цілого XVIII ст. з практичною метою кращого зрозуміння з боку народу. У другій половині цього століття вона поширюється ще більше, бо зникає її суперниця українська книжна (макаронічна) мова, що завмирає під впливом цензурних утисків¹⁾. Для першої чверти XIX ст. маємо численні свідцтва про широке розповсюдження української мови серед освічених кол українських, а для прикладу нагадаймо хоч-би поданий вище лист Білецького-Носенка до редакції „Українського Вісника“, який зазначав, що журнал знайде серед них ши-

¹⁾ М. Грушевскій, Оч. історії укр. народа, П., 1906, сс. 400—403.

роке розповсюдження, і що вони вивчали на пам'ять „Енеїду“ Котляревського і твори Гулака-Артемовського.

Слід тут пам'ятати й про те, що, як нагадує акад. М. Грушевський, знаменита пародія Котляревського не є єдиним і найпершим твором такого роду¹⁾. Із листа одного з представників нової української інтелігенції, Опанаса Лобисевича до Георгія Кониського (1794 р.) дізнаємося, що він написав переробку Вергілієвих Буколів на український лад. Посилаючи цей свій твір, він прохає надіслати в обмін копію інтермедій, що чув їх іще в 1740 р., перебуваючи в київській академії. Підкріплює він своє прохання досить енергійною й цікавою аргументацією — „для чести нації, матери нашей, всегда у себя природою и ученостью великихъ людей имѣвшей, столько свѣтилъ выпустившей, для любителей своего отечества, для знающихъ подъ корою просторѣчія находитъ драгоцѣнность мыслей — прошу ваше преосвященство велико одолжить меня — интермедіи Танскаго то или Ваши, приказавъ списать, по почтѣ мнѣ въ Санктпетербургъ доставить, да изыдетъ въ свѣтъ, да дасть величіе отечеству своему нашъ Плавтъ, нашъ Мольеръ, ежели что не болѣ...“²⁾. Інтересна тут впевненість, що й українською мовою можуть з'явитись твори, які матимуть право стати поруч із найкращими chef-d'oeuvre'ами західньо-європейськими. Народня мова, що її почали вже забувати інтелігентські українські кола, під впливом низки талановитих творів стала за могутній засіб для їх наближення до народу. Мові, треба з цим погодитись, завдячує Україна тим, що українофільство не скінчилося збиранням взірців народньої словесности, складанням граматик і словників, а перетворилося на справжнє культурно-національне відродження. В листі широко, по-європейськи освіченого полковника російської служби Лобисевича³⁾ ми подибуємо ті самі думки й почуття, що й у листах патріотів, які об'єднувались для оборони своїх дворянських прав і привилеїв; але цілеве наставлення у Лобисевича вже зовсім інше: він бажає зберегти для нащадків культурні придбання своєї великої славетної нації, в надії, що це допоможе дальшому її розвитку, дасть їй заслужену славу, поставить в один ранг із культурами Заходу.

Згадаємо, що в цю саму епоху в деяких західніх країнах, як напр. Сербії, Італії, відбувався той самий процес наближення до народу через вивчення його мови й звичаїв. У Сербії він наближався до нашого, в Італії мав інший характер, бо мова там була вже об'єднана (дійшла найвищої форми й краси вже за часів Данте й Петрарки).

Притягає до себе нашу увагу й надзвичайний інтерес той аналогічний факт, що того самого року й місяця, коли скінчив до випуску в світ свій збірник пісень Максимович, які дали в руки української інтелігенції велику збірку народнього слова, почуття й переконань,—в Італії поставив дату на своїй книжці і прислужився до національного risorgimento романом-хронікою Олександр Манцоні під назвою „Наречені“ (I promessi sposi), що в епічно-лагідному тоні змальовував події з XVII ст. і боротьбу італійського пролетаріату проти еспанської окупації.

Тогочасна Італія зовсім не нагадувала теперішню, що входить у коло

¹⁾ М. Грушевський, Оч. історії укр. народа, П., 1906, с. 404.

²⁾ Археограф. сборникъ документовъ, относящихся къ історіи Сѣв.-Зап. Руси, т. II с. 147.

³⁾ Він досить близько стояв до гр. К. Г. Розумовського, що в розкішному його кабінеті в Москві зберігалися сопілка й кобеняк з тих часів, як він був ще лемашівським хлопцем З 1794 р. Розумовський остаточно перебрався на Україну, любив слухати українських пісень і часто повторював: „Оцю пісню і я співав, коли був хлопцем“ (Семейство Розумовських; А. А. Васильчиковъ, т. I, СПб., 1880, сс. 334, 397, 464).

сучасних великих держав Європи. Це для неї був придуманий і знайшов широке розповсюдження вираз „une expression géographique“.

Еспанський князь заволодів тоді Неаполем. Австрія тримала в своєму ярмі всю Ломбардію. Скрізь панувала політика Метерніха.

Спостерігаючи і близько, на власному досвіді зустрічаючися з прикрими й небезпечними для людности явищами нової австрійської окупації, протягом шости років Манцоні написав грандіозну трагічну картину тих сцен і подій з володіння чужинців, які помістив у рідній для нього з дитинства Ломбардії, в околицях Лекко. Біля підгір'я тих гір, де все йому було таке знайоме — звичаї предків, народний побут, уся природа в цілому, починаючи від денного світла й кінчаючи вітром Ломбардії — де все це його захоплювало, навівало мрії й думки про минуле й прийдешнє, він зумів утворити правдиву й величню драму поетичної боротьби в цьому світі між добром і злом: простоту, щирість, а иноді й відвагу двох молодих селян — Ренцо й Лючії — протиставляючи їм сваволу й терор феодалів-дегенератів, безсилля й пасивність буржуазії, що лише тоді формувалась.

Починаючи писати свою хроніку в рідному для нього оточенню й атмосфері, він гадав знайти історичну правду, додавши до неї морально-релігійних кольорів, а геній його творчости наблизив його просто до загально-людської правди (в цьому ми помічаємо найтіснішу паралелю що-до значення та впливів, кожної в своєму краї, двох книг 1827 р. — Максимовичевої й Манцоні). І в словах свого головного героя, молодого Ренцо, палкого й одночасно лагідного селянина, що все шукає правди на світі, ми знаходимо гасло Манцоні, що є також і гаслом української творчости й пісні: „A questo mondo c'è giustizia finalmente!“

Ось чому в Італії, як зазначає це Henry Massoul¹⁾, не бояться ставити поруч ім'я романіста О. Манцоні з ім'ям великого Данте...

Значення книжки пісень Максимовича було иншим у нас, аніж „I promessi sposi“ в Італії. Ці 126 поезій „Малоросійськихъ пісень“, серед яких є стільки навіть ненародніх, скріпили, поклали ґрунт для вільної й вікової спілки освіченого українства зі своїм народом, що з його кол уже пізніше від Манцоні вийшов той, що життям своїм і словом шукав також людської правди на світі — Тарас Шевченко.

Але та стежка, якою йшов у Москві Максимович до своєї мети — видання першого збірника пісень, і ті причини й стимули, що звели його на неї, для нас іще не зовсім ясні. Продовжимо огляд їх, а одночасно й аналіз.

Величезний вплив, який мав зробити на свого молодого небожа старший з Тимковських, харківський професор, а потім довголітній директор новгород-сіверської гімназії, людина об'єктивна, високо-вчена, зв'язана тісно з традиціями й поглядами тодішніх дворянських і дрібно-урядових кол, для якої був дорогим свій рідний край, самобутність його народу, — після поданих вище матеріалів і уривків зі споминів про нього самого, також новгород-сіверця, М. Чалого²⁾, не залишає ніякого сумніву.

Згадаймо в коротких словах і про інших Тимковських і придивімось, чи в їх житті, світогляді і перш за все в дитячих споминах не було таких рис і кольорів українського характеру, що їх можна було-б легко перенести й на Максимовича і що помогли-б нам краще уявити собі ті умови, ту загальну атмосферу, в якій у Максимовича виникла думка про збирання й публікацію рідних і для нього українських пісень.

Сум за рідним небом і землею предків зустрічаємо ми пізніше в Москві

¹⁾ H. Massoul, „Les Fiancés“ de Manzoni, Mercure de France, 1 juin, 1927, c. 277.

²⁾ К. Ст. 1889, I, III, VII, VIII.

і в його до певної міри вихованця — небожа, що скінчив життя своє над Дніпром, на Михайловій горі. Ось чому набирають визначної ваги ті рядки зі споминів Максимовича про нього, про цього дядька Тимковського, в яких він пригадує, що улюбленець його Овідій не перешкоджав йому захоплюватись Гоголем, що Гердера і Шілера він пригадував у тій-саме мірі, як і Вергілія з Горациєм¹⁾.

Ця характеристика свого дядька, як аматора світової поезії аж до останніх років його життя, коли він, вільний від усяких обов'язків, щоденно вів розмову з музами, особливо з Овідієм та Вергілієм,—дає деякі підстави думати, що він перший зробив вплив на Максимовича в напрямку розвитку його інтересу до літературно-поетичної творчості, і це й підштовхнуло його в перші два роки перебування в московському університеті стати учнем проф. Мерзлякова на словесному факультеті. Згадка-ж про Гердера, автора „*Stimmen der Völker in Liedern*“, звертає нашу увагу на можливість того, що Максимович почув ім'я німецького поета Гердера коли не до гімназії, то по її скінченні влітку 1819 р.

Деякі рядки з настроями аналогічними до тих, які ми подибували у старшого Тимковського, подає Максимович із листа до матери від дядька Василя, „запечатлїнного геніальною силою ума и слова“ Петербуржця, короткий час басарабського губернатора (з 13 листопада 1822 р.). Тут він, трохи стриманіше від попереднього, висловлюється так: „Сентября 8-го, прорѣзавшись сквозь толпы ярмаркующихъ въ Золотоношѣ, прибылъ въ Згарь по полудни рано... Почитаю излишнимъ изъяснять тебѣ мои чувствованія разнообразныя при свиданіи съ сестрою, при видѣ и посѣщеніи недавно въ пребываніе подъ кровомъ дому родительскаго, подъ сѣнію величественныхъ дубовъ згарскихъ, или на Острой Могилѣ, и пр. и пр... Октября 4 выѣхалъ я изъ Самусевки... сестра провожала меня до Рублевки, послѣдней станціи подлѣ Кременчуга. Тут разстались мы въ горести; тутъ оставилъ я родину и кругъ родныхъ... я почувствовалъ себя странствующимъ рыцаремъ службы, въ которомъ никто не принимаетъ живого участія“.

В листахъ третього Тимковського, Романа, професора московського університету, який опікувався Максимовичем у перші місяці перебування його в Москві, в листі до сестри з 3 травня 1813 р. (с. 270) знаходимо також вияв любови до рідного гнізда: „Пекись всѣми силами о здравьѣ и покоѣ дядюшки, второго нашего отца; моли его остаться на Згари, въ нашемъ родительскомъ домѣ“...

Маємо також звернути відповідну увагу на ті літературно-наукові роботи, які написав за останні роки свого короткого життя цей українського походження вчений класик, учень Гетінгенського та інших німецьких університетів. Барсуков у своїй великій праці про Погодіна (I, с. 35) ніби в додаток до сухого переліку цих праць у „Словарѣ проф. и препод. Москов. Ун-та“ подає звістку, що Роман Тимковський почав друкувати за Лаврентіївським списком і надрукував до Французів (1812 р., *Ф. С.*) 13 аркушів, які стали бібліографічним раритетом. У московському „Обществѣ Исторіи й Древностей Російськихъ“ Тимковський прочитав і надрукував свою розвідку про Патерик Печерський, потім послання Луки Жидяти і нарешті зайнявся студіями над Словом о полку Ігоревім. Кажуть,—додає Барсуков,—що в цій таємничій пам'ятці залишилось лише декілька незрозумілих для нього слів.

Це захоплення й виразний систематичний інтерес до старовинних пам'яток Київської Руси у фахівця-класика мимоволі викликає думку, що

¹⁾ Київ. Старина. 1898, XI, ст. 266.

і він також переконував Максимовича записатись на словесний факультет московського університету і відмовитись тимчасово від своєї попередньої гімназійної пасії до ботаніки. Українознавчий ухил, хоч розуміється без пізнішого українофільського характеру, був тісно зв'язаний з подібною роботою. Слово о Полку Ігоревім близько стоїть до народньої поезії.

Та як ми не маємо документальних свідоцтв про те, чи Максимович сам дійшов до думки видати збірник пісень, чи це його хтось порадив, а разом цілу низку зв'язаних із цим питань, — нам залишається і доводиться висловлювати й давати певну характеристику ближчого оточення Максимовича і перш за все близьких йому кров'ю людей.

Для характеристики дитячих років тих, що провадили їх на Тимківщині, і для зрозуміння зближення в цей період Максимовича з народньою стихією — особливо багато дають спомини наймолодшого з братів Тимковських — Ігора¹⁾. В них він докладно й образно оповідає про свою подорож із матер'ю до Києва хлопчиком восьми років, і ті почуття жаху, котрі охоплювали його, коли доводилось переїздити під Києвом сосновий бір, що розкинувся на 30 верстов, — під впливом народньо-фантастичних страховів, про які йому розказувала його няня Христина, починаючи від велетня Гаркуші, кровожадного Мацапури й кінчаючи привидами з київської Лисої Гори — відьмами, подібними до вдови Тернової, що жила за річкою проти дому Тимковських, і шуканням папороти в ніч проти Івана Купала.

Ми не знаємо імени няні малого Максимовича, про неї ніде він не згадує в своїх статтях, листуваннях і споминах, але традиція була занадто тверда і раз назавжди установа на Тимківщині для того, щоб можна було хоч трохи сумніватись, щоб він так само, як і його наймолодший дядько, не знав також усього цього у 8 років і не переживав цієї „живої поеми жахливих народніх страховів“, як називає їх автор споминів.

Не меншої ваги для нас набирає його звістка про те, що вже в старшому від Максимовича поколінні Тимковських існувала традиція і навіть коли хочете культ Осіянової поезії. Це також стверджує і нашу гіпотезу, що скінчивши гімназію, Максимович підчас перебування влітку у старшого Тимковського, Іллі Федоровича, що тоді був і її директором, — міг познайомитись і з творами Гердера та інших поетів, що сприяли розвиткові інтересу ширших кол до народньої поезії.

„Серед небагатьох російських та латинських книг, — пише молодий дядько Максимовича, вихованець київської академії, — були й поеми шотландського барда Осіяна, що їх переклав, або, краще сказати, склав у гомерівському стилі Костров, бо, як запевняли наші вчителі, переклад був кращий від самого Макферсонового оригіналу. Чудовий твір цей мій брат (Василь), — каже він, — часто з ентузіазмом перечитував при мені в Києві; але що можна порівняти з тією незабутньою втіхою, коли бувало, приїжджаючи додому влітку, ми зникали з ним у наш дубовий гай і там на високостях під тінню могутніх дерев повторювали германські звуки Осіянової арфи. Нам здавалось, що його ніжно-млосний голос дзюркотів разом із Зефіром. Непорівняні уривки виголошувались на пам'ять, і ми з братом тримали в пам'яті майже цілого Осіяна“²⁾.

Обом цим молодшим Тимковським, що до такої міри були захоплені поезією шотландського барда і що приїхали із столиці перед самим наступом Наполеона на Москву одвідати своїх родичів, довелося французьку

¹⁾ Київ. Старина, 1894, III, сс. 371—372.

²⁾ Ibid., с. 377.

окупацію Москви протягом декількох місяців пересидіти в Туранівці у старшого брата. Перед вступом до гімназії в 1812 р. перебував там і малий Максимович, підготовляючись до неї за проводом старшого свого дядька. Туранівка також уся була серед старого могутнього лісу. Тому, коли важко допустити, щоб малий хлопець брав участь у подібних до вище описаних читань-декламацій, бо він мало міг-би з них зрозуміти, то все-ж міг чути й тоді вже розмови на поетично-літературні сюжети і— затримати в пам'яті хоч деякі імена й загальні враження, зберегти певну до них зацікавленість.

Короткі уривки з цих листів і спогадів Тимковських, що з'ясовують усе-ж певну семейну традицію: до кінця днів не забувати про існування рідного куточка в батьківській господі, не забувати „і широкої долини і високої могили“, і дубів величавих, і благодатнього неба України,— все це дає ясну картину тих настроїв і переживань, з якими їхав до Москви Максимович здобувати там вищу освіту і стати професором ботаніки, як побажав йому на прощання один із гімназійних його вчителів.

Біограф Максимовича Пономарьов¹⁾, говорячи про його перебування в університеті, згадує насамперед про впливи на нього проф. Мерзлякова на словесному відділі, називаючи його „пылкимъ поклонникомъ Мерзлякова“. Лекції Мерзлякова не були надруковані, і тому неможливо з'ясувати, що саме могло захоплювати в них Максимовича, і головне— дізнатись докладніше про його погляди на народню поезію. Але досить повну характеристику його і навіть деякі уривки з його творів, що можуть інтересувати нас безпосередньо, знаходимо в „Біографическомъ Словарѣ Профессоровъ Московскаго Университета“ (т. II, с.с. 73—84).

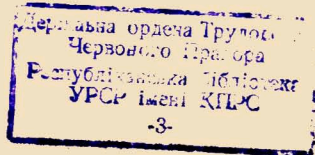
Зазначаючи обсяг лірики, Мерзляков вводив до неї „божественные гимны, выпреннія оды и простыя сельскія пѣсни“. Поезія, присвячена селу, викликала у Мерзлякова велике до себе спочуття, і в нього проглядали деякі відгуки сільського життя. Ці настрої його й були причиною появи в світ його перекладу „Идиллій М-те Дезульеръ“ (М., 1807 р.), хоч вони й далеко стоять від простоти народньої поезії. Деяке пояснення до цих поглядів знаходимо в таких його словах: „Скольбы далеко ни увлечены мы были вихремъ страстей и нуждъ, чувствуемъ, что простота есть что-то родное, наше: на поля и на лѣса створмимъ какъ на колыбель, въ которой покоилась невинность нашего дѣтства“ (с. 82).

Розглядаючи первісну поезію в усіх народів, що за найвиразнішу форму її Мерзляков визнавав пісню, він висловився в таких надзвичайно інтересних і цінних для нас виразах: „О, какихъ сокровищъ мы себя лишаемъ! Собирая древности чуждыя, не хотимъ заняться тѣми памятниками, которые оставили знаменитые предки наши. — Въ русскихъ пѣсняхъ мы бы увидѣли русскіе нравы и чувства, русскую правду, русскую доблесть, въ нихъ бы полюбили себя снова и не постыдились такъ называемаго первобытнаго своего варварства. — Но пѣсни наши время отъ времени теряются, смѣшиваются, искажаются и наконецъ совсѣмъ уступятъ блестящимъ бездѣлкамъ иноземныхъ трубадуровъ; — неужели не увидимъ ничего болѣе подобнаго несравненной пѣснѣ Игорю?“... (с. 84).

Разом із Романом Тимковським він звертав увагу своїх учнів, а серед них і Максимовича, на цю старовинну пам'ятку України-Руси. Як відомо, студенти київського університету слухали в 1835 р. лекції свого ректора, що сюжетом своїм мали якраз „Слово о полку Ігоревім“.

Але Мерзляков не лише присвячував свій час студіям із давнього письменства і заохочував до них студентів. Вишукавши для вияву свого

¹⁾ Журналъ Мин. Нар. Просв., 1871, ч. CLVII, сс. 178, 184.

поетичного почуття форму, що більше наближалась до народньої пісні, ніж романс, він надрукував уже в 1805 р. свої перші спроби під назвою „Сельськія элегій“¹⁾. „Этими пѣснями, — додає автор його біографії, — сказався въ немъ русскій, проснулся Пермькъ, отозвалось чувство отдаленной родины, которой онъ всегда оставался вѣренъ“ (с. 78).

Більша частина його пісень зазнала широкого розповсюдження, перейшла майже до народніх пісень, як напр. „Среди долины ровныя“ (В. Евр., 1811, ч. 2). Великою популярністю користався також дует: „Въ часъ разлуки пастушокъ...“ на голосъ малороссійской пѣсни „Ихавъ козакъ за Дунай“ (В. Евр., 1806, ч. 15)²⁾.

Коли про „Пермяка“ Мерзлякова можна казати, що в ньому „відгукнулись почуття далекої батьківщини“, то з тим більшим правом можна говорити це про 23-літнього під час випуску збірника Українця Максимовича. Важливо для нас тут також і те, що вже в 1806 р. Мерзляков знав деякі мелодії українських пісень і пристосував одну із своїх поезій до мелодій широко розповсюдженої української пісні „Іхав козак за Дунай“.

Третім професором словесного відділу університету, окрім Р. Тимковського й Мерзлякова, що безумовно міг уплинути на Максимовича в напрямку інтересів і симпатій до української народньої творчости, був славіст і історик М. Т. Каченовський, уже з 1804 р. редактор „Вѣстника Европы“, в якому ще до виходу в світ збірника Максимовича з'явилась передмова до нього (1827 р., кн. III).

Каченовський народився в Харкові в 1775 р. і середню освіту здобув у колеґіумі, який скінчив у 1788 р. Перебувши декілька років у канцеляріях і в військовій службі, на початку ХІХ ст. він потрапив бібліотекарем і правителем канцелярії до гр. О. К. Розумовського. Ціє в попередні роки, добуваючи книги в книгозбірнях українських панів, він поширив свою освіту й удосконалив знання чужоземних мов. Бібліотека Розумовського особливо допомгла йому в цьому напрямку, і в 1806 р. він зміг оборонити магістерську роботу й стати професором університету. Через три роки після цього він одружився в сем'ї лікаря Бауера, що скінчив свої дні в 1820 р. яко лікар відомого вже нам українського мецената Трошинського. Знаючи про значення і впливи Трошинського на Україні, можна думати, що ця подія також скріпила українсько-філософські тенденції Каченовського, які ясно виявились на сторінках журналу, що він редагував, і з якими ми ознайомимось трохи далі.

Що до його поглядів на значення народніх пісень, то він їх виразно сформулював на сторінках „Вѣстника Европы“ в 1820 р. у зв'язку з виданням сербських пісень Караджича: „Хто бажає краще пізнати звичаї та обичаї і майже все, з чого складається національність або характерні ознаки цілого народу, — уважно читай і слухай його пісні, що переходять з уст до уст, передаються від предків нащадкам, разом із мелодіями зберігаються від їдкості часу, повторюючись у народніх масах. Сербі не чужі нам люди. Сербі народ історичний; вони мали політичне життя, що залишило високо-цінні спомини для нащадків“.

Що Каченовський не лише володів українською мовою, але й передавав Максимовичеві деякі уривки з українських пісень, які очевидно залишилися в його пам'яті, — доказ цьому пощастило нам знайти серед папе-

¹⁾ „Вѣстникъ Европы“, 1805, т. 2, 130, Мартъ, під літ. III; передруковані в „Русской словесности“, 1805, Вересень.

²⁾ Незадовго до смерті Мерзлякова вийшов у світ у 1830 р. його збірник пісень і романсів під доглядом Максимовича (Пономаревъ, op. cit., с. 187).

рів Максимовича, що перебувають тепер у приватному володінні І. П. Житецького, який ласкаво дав нам можливість із ними познайомитись.

На восьмій частині аркуша написана атраментом така строфа:

Та любивъ мене, мамо, Запорожець;
Та повивъ мене голу на морозець:
А я того мамо дай байдуже,
Люблю Запорожця сильно й дуже.

Внизу рукою Максимовича дописано олівцем: „Написалъ мнѣ М. Т. Каченовскій“. З другого боку також рукою Максимовича написано: „№ 317. Ботанической садъ“.

Максимовича на початку 1826 року настановлено за помічника проф. Гофмана в управлінні ботанічним садом, і на цій посаді — через рік уже як завідувач — залишився на весь час свого перебування в Москві, — отож помітка „Ботанической садъ“ мала-б визначати, що уривок цей він міг дістати від Каченовського між 1826 та 1834 рр. Останні слова цього вірша — „люблю... сильно й дуже“ викликають сумнів що-до його народнього походження і нагадують про одну з канцелярій, у яких перебував Каченовський за молодих років.

Ми виконали, хоч може і не повною мірою, через обмеженість опублікованих історичних матеріалів, наш план — що його намічено на самому початку досліджу: перед нами зарисовані головні контури тих обставин і умов, тієї картини життя в дитячі, юнацькі та достиглі роки Максимовича на тлі семейних українських традицій нащадків дрібного старшинського роду Максима Печерського й Тимків, на тлі боротьби тих-таки нащадків козацьких за права й привилеї дворянські, які царська політика петербурзька хотіла в них відібрати, в боротьбі проти їх сепаратизму, з одного боку, і з метою русифікації, з другого.

Давно доведений і широко відомий є закон, що ні один видатний літературний твір, ні одна літературна подія не є результат творчости, таланту й генія однієї людини. Тут відбувається далеко ширша робота, де беруть участь покоління людей, ціла епоха.

Рукою Максимовича писали передмову до збірника пісень не лише ті, про кого ми мали можливість тут ізгадати, говорячи про фельдмаршалів, генерал-губернаторів, колишніх міністрів або почесних повітових „смотрителів“ шкільних — кріпосників з забарвленням французьких філософів-енциклопедистів XVIII століття, але й ті 5 мільйонів людности, про яких вони іноді згадували, до яких іноді вимагали гуманнішого, справедливішого ставлення (згадаємо Репніна й Білецького-Носенка).

Того доброго й гуманного, що вони робили для людности старої „Малоросії“ в цілому, а не лише для її дворянсько-поміщицької класи, було мало, трагічно мало, але все-ж це було тим самим початком для соціального життя, яким був рух декабристів для соціально-політичного.

Для малоросійської старшини минула епоха гетьманства, минули часи, коли вона посидала своїх людей до Берліну з політичними дорученнями, минув уже період збирання й інтерпретації літописів і рукописів українських, минули надії, зв'язані з малоросійськими полками, що вони їх виставили проти находу галів і з ними дванадцятьма язиків. Настає сувора, підцензурна миколаївська епоха, залякана недавнім повстанням декабристів, коли громадянство втратило вже всі свої попередні засоби боротьби з царським авторитаризмом і з російським централізмом. Воно вишукує нових засобів, менш революційних і більш замаскованих, гасло народности на першому плані; вони, ці нові гасла знаходять собі потрібний ґрунт, відповідну кількість „пренумерантів“ і залишають логічні свої наслідки і відгуки, які ми чули до недавніх років.

А тодішні 5 мільйонів української людности могли виявити себе, нагадати про себе лише в тій формі, якої ніхто ніколи не міг у людей відібрати — у формі слова й пісні. І на щастя для цих мільйонів, форма ця дійшла свого найкращого оформлення, яке тільки було людям цілого світу відоме. Пісні українські, що їх Максимович і його дядьки чули в колиці, на сільському майдані, над Дніпром і в густому зеленому лісі під Києвом, не забувались і в Харкові та Москві на професорських катедрах; до них прислухалися як у харківських поміщицьких салонах, так і в літературних салонах Москви початку минулого століття.

Заслуга цих салонів для пізніших поколінь узагалі, а для Максимовича і для видання його збірника зокрема, є безперечна. Отже нагадуючи собі дальші головні моменти з життя Максимовича в Москві, разом з тим ми повинні коротенько і про них згадати.

Важливу, але неповну звістку подає Пономарьов, що проф. Дядьковський, у якого Максимович познайомився з Надеждіним іще в 1827 р., „не могъ довольно налюбоваться своимъ даровитымъ землякомъ“. Очевидно лише, що в Москві були такі українські сем'ї, які радо й сердечно приймали молодого веселого професора, високо оцінюючи як науковий, так і літературний талант, а також добрий український гумор, про який знали вже й тоді в дружніх Максимовичеві сем'яю і літературних гуртках.

Пробувши два роки на словесному відділі університету, де він особливо захоплювався лекціями проф. Мерзлякова, Максимович перейшов на фізико-математичний факультет, скінчив його в червні 1823 р. і залишився при університеті спочатку як один із бібліотекарів, пізніше як ад'юнкт, а з 1827 р., оборонивши магістерську дисертацію, як ординарний професор ботаніки.

Уже в травні 1824 р. видав він для університетських слухачів курс зоології, який між иншим звернув на себе увагу князя Одоєвського, видавця Мнемозіни, що знайшов його й увів до свого літературного кола, до якого належали Веневітінов, Ів. Киреевський та інші. Незабаром по тому останній увів його до салону своєї матери Єлагіної, де збирался тоді Баратинський, Шевирьов, Тітов, Мельгунов, Соболевський, що допоміг видати в 1827 р. збірник пісень Максимовича, Рожалін, а пізніше Чаадаєв, Хом'яков та ин.

Ці два гуртки, Одоєвського та Єлагіної, мали надзвичайно корисний вплив на Максимовича і помогли йому утворити й поширити згодом свої знайомства аж до Пушкіна, Жуковського й Гоголя. Він зблизився й зайшов у дружні стосунки також із М. П. Погодіним, уже передніше з часів студентства близько стояв до „Московского Телеграфа“ Полевого, де познайомився з кн. П. А. В'яземським, Рилеевим, Баратинським та Міцкевичем.

Названо тут якийсь десяток більш або менш відомих, блискучих і видатних російських поетів і письменників тогочасної Москви, знайомих і приятелів Максимовича, не на те, щоб звернути увагу на його вміння утворювати собі знайомства в літературних колах, а тому, що більшість із них тим чи иншим способом сприяла морально, а Соболевський напр. і матеріально підготовленню до друку збірника „Малоросійських пісень“ 1827 р. — виданню та успіхові його після появи в світ. Ці люди підтримували в ньому цікавість до народньої творчости, раніше вже подавши приклад що-до її збирання.

Поет-романтик і перекладач Жуковський, що був дуже близький до А. П. Єлагіної-Киреевської, напр., задумавши в 1816 р. свого „Владимира“, клопотався про збирання народніх казок та легенд. Він доручав своїм небогам, що жили у Белеві, записувати для нього селянські опо-

відання. „На національну поезію, — казав він їм, — ніхто не звертає уваги, а в казках зберігаються думки народу; забобони й легенди дають розуміння звичаїв і уяву про щабель розвитку освіти“. В тому-ж таки 1816 р. він пише в листі до А. І. Тургенева про свій переклад „Вівсяний Кисіль“: „Це переклад із Гебеля, мабуть невідомого тобі поета, бо писав він швабським діалектом, ще й для селян. Але-ж нічого кращого я не знаю. Поезія у всьому вдосконаленню чистоти й безпорочности“ (Пыпинъ, Ист. рус. этн., 1,22).

Погляди його поділяв і Пушкін, вважаючи збирання народної поезії за важливу справу як для розвитку власної творчості, так і для загальних літературних інтересів.

Згаданий вище Одоєвський, видавець Мнемозіни (1824—25 р.), підкреслює, що він примушував і інші видання писати про потребу народности в поезії (IV, 233). Про це журнал його висловлювався: „Віра народів, національні звичаї, літописи, пісні й легенди народні — це найкращі, найчистіші, найпевніші джерела для нашої словесности“ (II, 42—43).

Читаючи цю фразу, мимоволі на думку приходять уривки з листів дядьків Максимовича Тимковських про рідне небо й землю прадідів¹⁾.

Ці погляди сучасників літературної діяльності Максимовича в Москві кардинально різняться від тих, що можна було зустрінути перед тим, напр., у французькому псевдокласицизмі, що з презирством ставився до національної старовини, тому що вона не знала академічно-шліхованої мови; до сучасного їй народу ця літературна течія ставилась індивідуально: йому надавалось певної патріархальної ідилічності, але більш підкреслювалось неосвіченість, грубість і наївність. Коли в літературі іноді пригадували про народ, то найчастіш утворювали типи або в рисах крепаччини, або комічно-жартовливого й сентиментально-ідилічного характеру (Піпін).

У Росії, не зважаючи на повну одірваність життя вищої боярської класи від простого народу, завдяки довгому перебуванню „благородного дворянства“ по глухих провінціальних маєтках утворювався зв'язок і переймання народних звичаїв і вірувань, іноді безпосередньо, а іноді через двірських „скоморохів“, „песельників“ і „сказителів“.

Це безпосереднє почуття народности ставало потроху на шляху псевдокласицизму XVIII ст. Нова освіта, що помалу приходила з Заходу і особливо після заснування в 1755 р. московського університету, перемагає стару. В 1770-х роках з'являється в світ у Петербурзі видатний для свого часу збірник пісень Чулкова в 4-х частинах, де разом з книжними піснями були надруковані й твори справжньої народної поезії; в 1780 р. він-таки почав видавати й збірки казок у 10 частинах, а два роки пізніше і „Словарь русских суевѣрій“. У 1790 р. виходить „Собрание русских народных пѣсенъ Львова съ ихъ голосами Ивана Прача“.

На початку XIX ст., в 1804 р., вийшло перше невадале видання збірника пісень Кірші Данилова, яке в 1818 р. зробив повнішим і докладнішим Калайдович, але й він ще не міг і не зумів суто-науково підійти до цієї справи. Все-ж таки це був перший крок до вивчення російської народної поезії.

До цього-ж таки часу стосуються й початки інтересу до слов'янства серед російських літературних кол.

¹⁾ А. Глаголев у своїй статті „О характерѣ русских народных пѣсень“, що її зазначив Максимович у передмові до „Збірника“, писав: „Народныя пѣсни должны быть для насъ драгоцѣнны, сколько для археолога древніе памятники, ибо въ нихъ узнаемъ духъ своихъ предковъ, ихъ нравы, понятія и чувства“ (Труды общ. люб. рос. слов., ч. XI (1818), стр. 35).

В 1819 р. приїздив до Росії відомий діяч сербського літературного відродження Вук Караджич; у Москві „Общество любителей российской словесности“ обрало його на свого члена, а російська Академія Наук призначила йому медаль за тільки-що виданий сербський словник.

У 1820 р. з'явилися російські переклади чеських стародавніх буцімто, як думали тоді, пам'яток: „Краледворського рукопису“ і „Суда Любуші“.

Почався період зближення з Поляками перед повстанням 1831 р. У тих-таки двадцятих роках перебрався з Закарпаття Венелін, що взяв досить помітну участь у московській журналістиці і написав пізніше велику замітку-рецензію в „Телескопі“ на друге видання збірника Максимовича в 1834 р.¹⁾

Особливо виразну й активну позицію що-до підтримки розповсюдження слов'янських студій у Москві зайняв фундатор катедри слов'янознавства в університеті, а пізніше її керівник,—відомий уже нам професор Каченовський.

Цікаво, що найбільше матеріалів з галузи слов'янознавства з'явилося у „Вѣстнику Европы“ протягом 1826 і 1827 рр.²⁾, і тому слід нам тут познайомитись перш за все з тими, що стосуються до фольклору, тим більше, що одна з цих заміток спиняється на галицьких народніх піснях, що не зазначено в покажчику Грінченковім до „літератури українського фольклору“.

В першому номері „Вѣстника Европы“ за 1826 р. знаходимо невеличку замітку (ст. 311—313) про „Сербскія преданія и повѣрья“, де знову цитується ім'я Караджича. В тому-таки році за липень (№ 13) передруковується лист Бродзинського до редактора „Dziennika Warszawskiego“ про народні пісні Слов'ян (ст. 42—55), згадуючи імена того-таки Караджича, Форієля (перекл. Гнедича), та Шафарика. Про українські пісні Бродзинський коротенько висловлюється так: „Малоросійські думи більш відомі від сербських пісень. В них далеко більше солодкої меланхолії, а у воєнних піснях більше сили й поетичних картин. У Поляків,— додає він далі,— не залишилось ніяких воєнних пісень... нема меланхолії южнорусів“.

У II—IV кв. „Вѣстника Европы“ за 1827 р. друкує проф. Снегірьов (1793—1868)³⁾ статтю про „русальний тиждень“, присвячуючи українським звичаям і пісням цього тижня приблизно три сторінки з семи і цитуючи „Украин. Вѣстникъ“ з квітня 1817 р. В одній із приміток на ст. 274 знаходимо цінну для нас звістку: „Пѣсня и нѣкоторыя свѣдѣнія о семъ предметѣ сообщены мнѣ г. кандидатомъ Моск. Унив. Максимовичемъ, доставившимъ мнѣ оныя изъ Полтавской губ.“.

Примітка ця виразно говорить про той авторитет, яким користався Максимович серед професури що-до українського фольклору, і про його близькі зв'язки зі співробітниками „Вѣстника Европы“. Каченовський передрукував у травневій книжці (№ 9, ст. 191—201) зазначену вже вище статтю Зубрицького з львівського календаря на 1823 р. „Pielgrzym“— „О простонародныхъ пѣсняхъ“.

В німецькому перекладі того-ж таки календаря стаття ця (за Грінченком) має трохи іншу назву, а саме: „Über galizische Volkslieder (übersetzt) von P(ohlberg)“. Починається вона словами: „В Пилигримі за минулий

¹⁾ „Телескопъ“, 1834, т. 22, ч. 23, 27, 31.

²⁾ У 1822 р., № 21—22 (листопад) надруковано „Малоросійскіе Анекдоты“ Квітки-Основ'яненка.

³⁾ Видавець російських прислів'їв (М. 1818, 1831 рр.), автор книжки про „Русскіе простонар. праздники и суевѣрные обряды“, вып. 1, М., 1837; 2—3 вып., 1838; 4 в., 1839; досліджувач російських „лубочних“ малюнків.

рік висловлено бажання звернути увагу на пісні простого народу“. Очевидно, тут говориться за статтю про народні пісні проф. Гітнера (1822 р.), який подав у ній також дві українські пісні: „Не ходи, Грицю, на вечорниці“ і „Козак коня напував“. Зміст її коротенько подано без зазначення автора наприкінці статті Зубрицького.

Зубрицький у своїй статті також подає дві пісні „Шумить, шумить дубровонька“ і „Вже три дні і три неділі, як мойого мужа комари заїли“. Окрім того важливого й интересного моменту, що він поділяє галицькі пісні на три категорії — руські, польські й гірські, він нагадує тут цілий список „видатних німецьких учених“, що прислужилися справі вивчення народньої словесности, де подибуємо імена Гердера, Гереса, Бішінга, Боте, Циске й Шотке; згадує також він і про сербські пісні, що їх видав у двох томах Караджич. Далі говориться про існування великої кількості польських і особливо „руських“ пісень, і що кожен, хто любить свою батьківщину, не цуратиметься пісень простого люду.

У липневій книжці журналу за 1827 р. вміщено „Описаніє сербскаго народа“¹⁾ — зі слов'янських матеріялів, а з українських — передмова до „Збірника малоросійських пісень“ Максимовича 1827 р.

У 16-му номері за серпень передруковується замітка про „Походження деяких польських прислів'їв“ із „Dziennika Warszawskiego“.

У вересні знаходимо український переклад „Рибак“ із Гете від Гулака-Артемовського, що мав великий успіх перед тим із перекладом своїм „Твардовський“, який передрукував як додаток у своєму збірникові пісень 1827 р. Максимович. До перекладу редактор „Вѣстника Европы“ додав з свого боку дуже интересну передмову: „...Слышно, впрочемъ, что между благосклонными читателями стихотвореній малороссійскихъ есть и неблагосклонные къ сему нарѣчію, хранящемуся въ устахъ 5 милліонівъ соотчичей нашихъ (тутъ, у цихъ патріотичнихъ висловахъ відчуваються настрої й переконання гуртка Трошинського в Кибинцях), и по многимъ отношеніямъ драгоцѣнному для славянской филологіи. Несговорчивыхъ мудрено перевѣрить...“

„Почтенный поэтъ, упомянувъ о нѣкоторыхъ особливыхъ побужденіяхъ, заставившихъ его передать на родномъ языкѣ (примітка: „На языкѣ почти уже забытомъ мною, пишетъ онъ къ редактору. Прекрасно. Многіе изъ громкихъ словесниковъ право не остались бы въ накладѣ, промѣнявши всѣ сокровища памяти своей на подобную забывчивость. Р-дръ) своемъ Гетеву балладу, говоритъ далѣе въ обязательномъ письмѣ къ редактору, что между прочимъ и по влеченію любопытства захотѣлъ онъ попробовать: хорошо-ли на малорусскомъ языкѣ передать чувства нѣжныя, благородныя, возвышенныя, не заставляя читателя или слушателя смѣяться, какъ отъ „Энеиды“ Котляревскаго и отъ другихъ съ такой-же цѣлью писанныхъ стихотвореній. Указывая даже на нѣкоторыя народныя пѣсни малорусскія, на пѣсни самыя нѣжныя, самыя трогательныя, онъ съ благородною неувѣренностью въ успѣхѣ, выдаетъ плодъ своей... какъ простой опытъ. Судьба сего стихотворенія будетъ рѣшена знатоками и любителями малорусскаго слова...“.

В цихъ рядках редакторської передмови спостерігаємо два важливіхъ моменти, интереснихъ для характеристики літературнихъ стосунківъ і поглядівъ на українську мову 100 роківъ тому: а) середъ російськихъ читацькихъ колъ були прихильні й неприхильні групи до „нарѣчія 5 милліонівъ соотчичей“; б) тимчасомъ якъ Максимовичъ видав у Москві свій збірникъ, Гулак-Артемов-

¹⁾ Витягъ ізъ Сербського Альманаха на 1827 р., що його видав Караджич у Відні під назвою „Д а н и ц я“. Друкъ цього опису закінчився в книжці за вересень.

ський у Харкові робив тільки спроби й запитання „съ благородной неувѣренностью въ успѣхѣ“, чи українською мовою „можно передать чувства нѣжныя, благородныя, возвышенныя“, хоч і сам він звертав увагу інших на існування „нѣжныхъ и трогательныхъ“ народніх пісень. Як знаємо, пізніше він набрався певного переконання в цьому і видав навіть свій збірник пісень (№ 21, ст. 130—132).

У книжці „Вѣстника Европы“ за листопад надрукував Гулак-Артемовський два українських вірші—„Батько та син“ і „Рибочка“, а також свій український переклад двох од Горациєвих.

Як бачимо, „Вѣстникъ Европы“ витримано й послідовно провадив у життя свою програму підтримки й ознайомлення зі слов'яно- й українознавством російських читачів 1827 р., як і за попередні роки.

Інтерес цей до слов'янства був цілком зрозумілий, бо серед західних Слов'ян саме в першій чверті ХІХ ст. почалася інтенсивніша культурна, а разом з тим і історико-етнографічна й національна робота.

У Москві знали тоді не лише про Караджича, а також і про переклад російського президента Академії Наук (р. 1820) двох пам'яток чеської літератури, яких автентичність того часу ще не заперечувано: „Краледворський Рукопис“ і „Суд Любуші“; знали там і про імена Поляків Левеля, Нарушевича, Міцкевича.

Вивчення слов'янського світу мало велике значення для закріплення принципів та ідеалів народності й етнографічного її вивчення.

Не зважаючи на те, що розвиток ідеї народності й самої літературної течії мав досить глибоке коріння в інтересах до слов'янства, до народньої творчості, що йому сприяв до певної міри романтичний напрямок російської літератури,—була небезпека, щоб цей рух не захопили могутні хвилі тенденцій офіційно-казенної народності, що тоді розцвітала паралельно.

Народність такого сорту могла існувати в ту миколаївську епоху разом із крепачиною. „Кожне зрушення громадської думки, — пише Пипін, — у якому можна було чекати вияву цієї народності між лапками, був під суворою опікою бюрократії, і зараз-же його знищували, як тільки в ньому помічався ухил від призначеного шляху“¹⁾.

Але потрібний філософсько-обґрунтований ідеал „народності“ дав для того часу один із найвидатніших теоретиків епохи і близький приятель Максимовича, Надеждін (1804—1856).

Статті свої з цього питання він друкував у 1822—1829 рр. у „Вѣстнику Европы“, а починаючи з 1831 р. заснував свій власний журнал „Телескопъ“, що був того самого характеру, але відзначався більшою авторитетністю. Хоча хронологічно вони з'явилися в друку пізніше за збірку пісень Максимовича, а втім нема жодного сумніву, що серед літературних кол Москви вони були відомі й раніше, і тому слід на них тут трохи докладніше зупинитись. Тим паче, що знаємо про персональне знайомство обох письменників уже з 1827 року.

У вступній статті до „Телескопа“ Надеждін говорить, що для Росії „начинается эра живой народной словесности. Тучи бродягъ надъ Европой; но на чистомъ небѣ русскомъ загораются тамъ и здѣсь мирныя звѣзды, утѣшительныя вѣстницы утра. Всегда-ль должно будетъ ихъ разглядывать въ телескопъ?... Придетъ время, когда онѣ сольются в яркую пучину свѣта“... (Телескопъ, 1831, т. I, 45—46).

У цих словах він з'ясовує назву журналу і своє ставлення до тодішнього становища освіти, але потрібне було ще майже сторіччя, щоб очистилось і російське небо, і щоб на ньому з'явилися революційні зірки.

¹⁾ Пыпинъ, Ист. Рус. Этн., I, с. 233.

В цій-же самій першій книжці „Телескопа“ (в ній Надеждін називав російську словесність „європейскою барщиною“, тому що вона до того часу не зуміла перетворити на власному ґрунті позиченого на Заході, і пророкував у кінці „Отчета“ за 1831 р. про близький поворот до народності) була надрукована й університетська промова Максимовича (с. 167 і далі), яка мала таку саму думку: європейська освіта стала нашою потребою; але це змагання, дійшовши свого природнього кінця, мало розв'язатися „свідомістю“ і завершитись поворотом до свого народнього.

Те, що промова Максимовича, якої основна думка цілковито збігається з думкою редактора і одного з найкращих теоретиків-публіцистів того часу, показує не тільки на їх близькі дружні стосунки, що в такому стані залишились і далеко пізніше, але також і на те, що Максимович, завдяки випуску в світ свого Збірника 1827 р., уже в 1831 р. мав великий авторитет і пошану, як пропагатор ідеї народности, ідеї праці на користь народові і його оригінальній творчості.

Потверджує це і в 1835 р. Надеждін своєю статтею під назвою: „Письма въ Кіевъ къ М. А. Максимовичу о русской литературѣ. Письмо первое: „Куда дѣвалась наша поэзія“ (Телескопъ, 1835, I, с. с. 149—158), де він з'ясовував бідність російської поезії „відсутністю серйозного й могутнього громадського життя“. Вже самий факт, що Надеждін заголовком статті, в якому нагадує Московцям ім'я Максимовича, бажав підкреслити зміст і значення статті, показує, що московські друзі й товариші і пізніше не ставили його в хвості цього руху, а якраз у його авангарді. Максимович був видатною постаттю серед „народників“ літераторів тридцятих, сорокових років минулого століття.

Важливо тут буде подати визначення „народности“, як її розумів Надеждін і поділяв Максимович, видавець перших збірників—1827 і 1834 р.—українських народніх пісень: „Подъ народностью,—пише він,—я разумѣю совокупность всѣхъ свойствъ, наружныхъ и внутреннихъ, физическихъ и духовныхъ, умственныхъ и нравственныхъ, изъ которыхъ слагается физиономія русскаго человѣка, отличающая его отъ всѣхъ прочихъ людей—европейцевъ столько-же, какъ и азіатцевъ“.

„Телескопъ“ у словахъ свого редактора не тільки зформулював розуміння народности, але й з охотою давав місце статтям, що були написані в інтересах української літератури. „Съ недавняго времени,—пише Надеждін,—появились у насъ счастливыя опыты литературной обработки малороссійскаго нарѣчія. Инымъ эти опыты кажутся пустою, бесполезною забавою. Но я думаю противное. Малороссійское нарѣчіе можетъ также служить къ обогащенію нашего языка. Пусть украинцы знакомятъ насъ съ нимъ въ своихъ поэтическихъ думахъ, въ своихъ добродушныхъ „казкахъ“. Мы должны имъ быть душевно благодарны“.

Проф. Дашкевич, зазначаючи певні аналогії в розвитку ідеї й самого руху народности в російській і українській літературах, виразно підкреслює, що любов до своєї народности завжди існувала серед Українців і особливо виявилась у творчості Котляревського й Гулака-Артемовського. Виявилась вона і в праці Максимовича,—додамо ми зі свого боку.

II.

Перейдемо тепер до характеристики самого збірника пісень Максимовича.

Акад. М. Сперанський починає свою цінну статтю 1909 р. під назвою „Малорусская пѣсня въ старинныхъ русскихъ печатныхъ пѣсен-“

никах¹⁾ заявою, що „1827 р. вважається за початок нової епохи в історії української народної літератури й етнографії, бо лише з моменту появи в світ збірника пісень Максимовича починається інтенсивна праця в цій галузі“.

У зв'язку з цим він обмежує навіть, розуміється умовно, огляд старовинних відомих йому російських пісенників з українськими піснями періодом 1779—1827 рр. і налічує в них 72 українських пісні з більшою чи меншою кількістю варіантів, або точніше, повторень тієї самої пісні.

Але до завдання його роботи не належало з'ясувати, які саме пісні і скільки їх перейшло до видання Максимовичевого 1827 р., так само як це питання не ставиться і в пізнішій аналогічній статті П. Руліна²⁾ або в попередній розвідці акад. Перетца³⁾.

Перше ніж перейти до нього, слід коротенько нагадати, чому, якими шляхами й коли українські пісні потрапили до російських рукописних і друкованих пісенників, що ними міг користуватись і таки користувався для свого збірника Максимович.

Українська пісня й музика перш за все захопила й привабила до себе найвищі російські кола, починаючи з самодержавців. Уже з часів Олексія Михайловича й пізніше, за царя Федора Олексієвича, все українське було у великій пошані: „Сей благочестивый царь, — оповідає один із невиданих чернігівських літописів, — такъ возлюбилъ малороссійскій народъ, что казалъ на пѣлы малороссійскіе вездѣ по церквамъ на Москвѣ заводити, одѣжду малороссійскую боярамъ носити“⁴⁾.

До Москви виписували співаків і бандуристів з України, що завжди ними славилася. За життя Розумовського й Потьомкіна вокально-музична слава Українців ще більше поширилася на півночі. За подорожів царських на Україні в панських палацах гадали зробити їм приймність, вітаючи їх українськими концертами. З кінця XVII в. і протягом першої половини XVIII до Москви й Петербургу потрапляє багато українських співаків, учителів, бандуристів — існують цілі капели й хори⁵⁾.

Але окрім усної традиції пізнішої, вже з початку XVII ст. поширюються в Москві українські вірші—псалми та канти, згодом спроби лірики кохання, співи легкого, гумористичного характеру. Збірки українських пісень з послабленням аскетичних ідеалів, з „обмирщенням“ знайшли вдячний ґрунт для свого розповсюдження в Москві: їх перекладали, переробляли, відповідним робом міняючи й пристосовуючи до обставин. За таких умов збірники ці втрачають чистоту українських кольорів, відриваються від рідного ґрунту, але впливи їх поширюються, бо на їх взірць витворюється російська лірика кохання, і зразки її потрапляють до цих збірників. Незабаром становище міняється, і вже до збірників з російським змістом уміщається невеличка порівнюючи кількість українських пісень, або їх перелицьовань на московський взірць. Ми примушені докладніше й уважливіше зупинитись на цих збірниках, бо довідуємось із автентичних джерел (окрім того, що про це свідчить також аналіз самого тексту деяких пісень Максимовичевого збірника 1827 р.), що готувавши

1) Етнограф. Обзор., 1909, ч. 2—3, сс. 120—144. Стаття присвячена 30-літтю наукової діяльності акад. М. Ф. Сумцова.

2) „Українська пісня в старовинному російському співанику“ (Зап. Іст.-Філ. Відділу Укр. Акад. Наук., кн. IV, 1924, сс. 148—199).

3) „Исследования и материалы (изъ истории русской пѣсни)“. СПб., 1900.

4) Киев. Старина, 1886, с. 761.

5) Одну з найстарших характеристик України з музичного погляду в XVIII ст. подає Ч. О. Дмитрієвський в „Essai sur la litterature russe“ 1771 р., довшу цитату з нього подав Акад. Сперанський, Одинъ из учителей Н. В. Гоголя (И. Г. Кулжинский), Нѣжинъ 1906, с. 59. Див. Сумцов, про Барановича.

першого збірника до друку Максимович користався співаниками і одного з них завіз навіть до Київа.

В рукописному відділі Всенародної Бібліотеки України при У.А.Н. зберігається під №№ 5334—5338 чотири невиданих листи члена московського літературного гуртка Єлагіної часів Максимовича, С. О. Соболевського, до Максимовича, що перейшли туди з архіву Науменка. Перший з них, фактично коротенька записочка, належить до московського періоду життя Максимовича, і, можна думати, якраз до 1827 р., бо датований він 29 квітнем, коли збірник Максимовича лише пройшов цензуру, і в ньому згадується про співаники; другий припадає на початок київського періоду—28 травня (1835 р.); два останніх на 1860-й рік датовані 23 березнем і 8 червнем. Що до співаників, то мають особливе значення московський лист Соболевського (№ 5336) і перший з 1860 р. (№ 5337).

„Господину Сызову поручено сходитъ въ типографію,—пише Соболевскій до Максимовича,—и заказать тамъ приглашенія. Совѣтую тебѣ воспользоваться случаемъ и поручить ему (благо наборъ тамъ есть) приказать напечатать еще дипломы и грамоты на заведеніе 29 апр. членамъ 1) Князю Владимиру Александровичу Черкасскому, 2) Александру Николаевичу Попову, 3) Алексѣю Михайловичу Жемчужникову. Такимъ образомъ все дело за нынѣшній сезонъ будетъ окончено. Да вручи подателю книги. Вручи любезный другъ обѣщанное подателю—1) Каффу, 2) Пѣсенники¹⁾, 3) Тимковскаго, 4) Кіевлянина и проч. Да приши посмотришь книгу морскую, а въ нее вложи мая выпуска. Твой Соболевскій“.

Багато змістовніший і цікавіший для нас лист Соболевського з 23 березня 1860 р. (№ 5337), на якому стоїть помітка рукою Максимовича „Отв. 14 апр.“:

„Любезный пустынный Михайловой горы.—Тебѣ уже известно изъ нашихъ протоколовъ, что пѣсни Кирѣвскаго переданы Обществу, а обществомъ нѣкоторымъ изъ членовъ, въ томъ числѣ и мнѣ. Чтобы дѣло начатое 35 лѣтъ тому назадъ не продержалось еще столько же, и чтобы мне дожить до окончанія того, въ начинаніи чего я тому лѣтъ 35 назадъ участвовалъ, принялъ я на себя поискать прочихъ моихъ товарищей.

Дѣло пошло въ ходъ и я надѣюсь, что въ началѣ мая выпустимъ первый выпускъ (объ Ильѣ Муромцѣ) со всевозможными прикрасами (разумѣется полезными а не ненужными).

Въ началѣ должна быть полная библіографія источниковъ печатныхъ, которыми пользовался Кирѣвскій. Сіе долженъ сдѣлать я, почему и получилъ отъ Єлагина всѣ его пѣсенники. Нѣтъ одного про который Єлагинъ говорить, что онъ у тебя. Это пѣсенникъ съ нотами да при томъ испещренный и моими нотами библіографическими.

Прошу, братъ, немедля ни единого часу отправить оный по почтѣ на нижеслѣдующій адресъ (это мой камердинеръ).

„Ты, говорятъ, смотришь въ папы, разумѣется не въ римскіе; этимъ теперь и плохо. Радуюсь и поздравляю. А когда увидимъ нового папу здѣсь? Желаю, но не упрашиваю тебя эгоизма ради оставить свою Италію для нашей Москвы, гдѣ въ нынѣшнемъ году было столько снѣга, что отрывали кареты, засыпанныя у подѣздовъ. Прощай. Твой Соболевскій“.

Тут надзвичайної для нас ваги набирає звістка про те, що Максимович не лише був знайомий із співаниками Єлагіна, яких у нього очевидно було чимало, але й одного з них завіз до Київа.

Дальший і останній лист Соболевського до Максимовича, що зберігається в рукописному відділі В.Б.У. під № 5338 і датований 8 червнем 1860 р., починається фразою, з якої можна зрозуміти, що Максимович цього співаника переслав до Соболевського: „И письмо твое, и посланку я получилъ, любезный другъ Максимовичъ“. Що до пісень узагалі, то знаходимо лише одну фразу: „Собраніе пѣсенъ объ Ильѣ Муромцѣ печатается; четыре листа, кажется, готовы уже“²⁾.

) Підкреслення наші, Ф. С.

1) Акад. В. М. Перетц у примітці до ст. 294 своїх „Исслѣдованій“ 1900 р. зазначає, що Соболевскій зробив свою помітку на єдиному тепер відомому примірнику співаника в Істор. Музеї в Москві, котрого автором був прот. Вас. Трутовскій. Це показує, наскільки він сам, а разом із ним і Максимович, що користався тими самими співаниками, мали великий досвід та ерудицію в цій галузі.

Українські пісні лише в небагатьох збірниках уміщуються розкидано, частіше вони бувають укупі, а іноді вони мають і свій окремий заголовок. Повторюючись у різних збірниках, пісні бувають неоднакової популярності: деякі подібуються лише раз, а інші до 10—20, як, напр., „На бережку у ставка“, або „Засвистали козаченьки в похід з полуночі“.

У 33-х друківаних збірниках, що їх переглянув і зазначив у своїй статті акад. Сперанський, знаходимо згідно з першими цитованими віршами 12 пісень, які також надруковані в збірнику Максимовича 1827 р.

5 із них знаходимо в збірнику: „Полное новое собрание российских пѣсенъ“, ч. IV (Москва, у Н. Новикова, 1780; укр. пісень усього 17). Є він в Історичному Музеї в Москві і в Б-ці Ніженського І.Н.О. Пісні ці такі:

1) № 143, с. 128: „Виткіль идишь? Отъ Дунаю“ (Максимович — ч. XI, с. 15 — лише в цьому співанику).

2) № 146, с. 130: „У Глуховѣ у городѣ да й всѣ звоны звонятъ“ (Макс. ч. XVІІІ, с. 26 — лише в цьому співанику).

3) № 167, с. 152: „Спавши пугачъ на могилѣ да вскрикнулъ отъ пугу“ (Макс. ч. XIV, с. 4 — лише в цьому співанику).

4) № 174, с. 158: „Идегъ козакъ съ Украины мушкетъ за плечами“ (Макс. ч. LXXVІ, с. 118; тут і в збірнику С. Петрова 1805 р., Москва, укр. пісень 27).

5) № 193, с. 175: „Переходомъ въ чистомъ полѣ заквитлы волошки“ (Макс. LXX, с. 111; тут, у А. Калатиліна, 1810, укр. пісень 32, у Моск. Істор. Муз. і „Новѣйшій всеобщій, полный...“ СПб., 1819, 39 укр. пісень, Рум. Муз., Іст. Муз.).

Три пісні надруковано в збірнику „Молодчикъ съ молодкою на гуляньѣ съ пѣсельниками, поющими новыя пѣсни: городскія и деревенскія, простыя, ухарскія и самыя нѣжныя“. СПб., 1790 (15 укр. пѣсенъ — Іст. Муз. у Москві).

1) № 7: „Сама я пшениченьку жала“ ...Лише в „Молодчику“.

2) № 10: „Бувъ Сава въ Немировѣ у пана на обиди“... Лише в „Молодчику“.

3) № 13: „Засвистали козаченьки в похід з полуночі“... В „Молодчику“, в 7 інших збірниках, які згадав Сперанський, та ще один текст у збірнику, що його описав П. Рулін у „Записках УАН“ (кн. IV, 1924 р. с. 170). Рулін очевидно не мав під рукою збірника Максимовичевого з 1827 р., бо ні разу його не пригадує, а цитує лише збірник 1834 р. Серед цих 7 є також і „Новѣйшій полный, всеобщій пѣсенникъ, въ 5 частяхъ“, СПб., 1815, укр. пісень 15, що в ньому знаходимо ще дві пісні Максимовичеві:

1) № 2: „Ѣхавъ козакъ за Дунай“ (Макс. ч. XLVІІІ, с. 83), що її надруковано ще в інших 14-ти співаниках;

2) № 514: „Ой ты дивчина, гордая, пишна“ (— пшина, Макс., ч. LІІ, с. 90), що є ще в 7 збірниках.

12 пісня—„Не ходи, Грицю“, що вміщена в Максимовича під ч. LXVІ, с. 107, не подібуеться ні в одному із трьох вище названих співаників, зате вона надрукована в 8 інших, серед яких зустрічаємо Калатіліна 1810 р. і С. Петрова 1805 р. Не порівнявши тексту пісні Максимовича з усіма цими співаниками в Москві, не можна сказати, звідкіль міг він її взяти.

Підсумовуючи, можна допустити думку, що Максимович міг узяти 11 пісень із трьох співаників — Новикова 1780 р., „Молодчика“ 1790 р. і „Новѣйшого, полного“ 1815 р., а 12-ту не знати з якого.

Нумері цих пісень у Максимовича такі: XI, XIV, XVІІ, XVІІІ, XXІІ, XXVІІ, XLVІІІ, LІІ, LXVІ, LXX, LXXVІ, LXXXІX.

Пісні ці Максимович очевидно не вважав за найкращі в своїй збірці, бо ні одної з них не надруковано серед тих 8, що з'явилися в „Москов. Вѣстн.“ 1827 р. ч. 2 № 8 і ч. 3 № 12 ще до появи збірника його в світ¹⁾ із приміткою: „Изъ драгоцѣннаго собранія Малороссійскихъ пѣсень, приготовляемаго къ печати Г-омъ Максимовичемъ“. Пісні ці такі:

- 1) Ой на горі да женьці жнуть (ч. XIII).
- 2) Розлилися води на чотири броди (Веснянка, с. 159).
- 3) Ой по горам сніги лежать (ч. XCIII).
- 4) У полі криниченька, холодна водиченька (ч. XCV).
- 5) Зашуміли густі лози козакові при дорозі (ч. LV).
- 6) Ой у лузі калина весь дуг ізкрасила (ч. XII).
- 7) Ой летіла зозуленька через поле, гай (ч. XXIX).
- 8) Береза, чому ти не зелена (ч. V).

Із 12-ти пісень, що їх надруковано в старовинних співаниках і у виданні Максимовичевому 1827 р., до другого видання 1834 р. перейшли лише 6, у такій черзі: ч. XI, XIV, XVII, XVIII, XXII, XLVIII. У третє видання, 1849 р., вже не потрапила ні одна з цих 12-ти.

Автором пісні ч. XLVIII: „Іхав козак за Дунай“, що на її голос іще Мерзляков, як пригадуємо, в 1806 р. надрукував один свій дует, Максимович називає козака Семена Климовського.

Із цих 12 пісень знаходимо три, що їх надрукував у „Благонамѣренному“ за 1825 р. ч. XXX, ч. XX Цертелев. Дві з них — „Засвистали козаченьки“ і „Ой спав пугач на могилі“ — подав він повністю, а „Відкіль ідеш? Од Дунаю“ — переказав лише зміст.

Тут-таки повністю надруковано ще „За Немань іду“; фрагментами дві: „Ой бачиться, не журюся“ і „Есть-же люди, що і моїй завидують долі“. Зміст подано ще двох пісень: „Ой у полі могила з вітром говорила“ і „Де ти бродиш, моя доле“ (у Максимовича: „Де ти ходиш, моя доле“).

Таким робом, Цертелев зазначив тут разом 8 пісень, але в збірнику Максимовича надруковано з них п'ять пісень, окрім: „Ой бачиться не журюся“, „Есть-же люде“, „Ой у полі могила“.

Сам Максимович окрім того зазначає, що він мав від Цертелева ч. XVI „В неділю рано порано“ (передруковану у виданні 1849 р.) та ч. XXX „Ой плавала сіра утка“, ч. XXI „Дума о походѣ Хмѣльницькаго въ Молдавію“, з такою приміткою Максимовича: „Передрукована із збірника кн. Цертелева, чудова дума, стосується до відомих подій з Господарем Молдавським Василем Лупулою“.

У своїй передмові Максимович тричі згадує ім'я Цертелева: 1) говорячи про думи, зазначає, що 8 їх увійшло в його „Опытъ собранія старинныхъ Малороссійскихъ пѣсней“, присвячений, як відомо, Д. П. Трошинському; 2) подаючи його думку, що російські пісні кращі описовою поезією, а українські — драматичною, у відвертому листі до нього, що надрукований був у „Вѣстнику Европы“, 1827, ч. 12; 3) дякуючи Цертелеву за „оказанное ему пособіе доставленіемъ пѣсень и своими совѣтами“.

Величезна роля, яку відіграв Цертелев та його праці в галузі української пісні що-до підготовки до друку збірника Максимовича, виявляється не лише із цих згадок про нього в передмові, присилці йому для його збірника 32 пісень, але й ідеологічно, особливо із зазначеного вище листа до Максимовича у „Вѣст. Евр.“, що його окремі думки цілковито збігаються з тими, які висловлював на початку століття на одному з урочистих актів харківського університету Ілля Фед. Тимковський: „Не лише національні звичаї та обичаї — писав Цертелев, — не лише характери

¹⁾ Цензурна помітка на останньому номері „Моск. Вѣстн.“: 25. IV. 27, а збірника Максимовичевого: 27. IV. 27.

та події, але сама місцевість, навіть мова та її особливості дуже впливають на душу читачеву“. Або ще таке: „Сміливо скажу, що той, хто хоче надати, так-би мовити, народного кольориту своїм творам, той не повинен уважати за дрібничку національні легенди і пісні, але він повинен прислухатись до них як-найбільше, бо ці скромні пам'ятки... зберігають ще багато рис тієї оригінальності, що відріжняє поезію одного народу від поезії другого“.

Оці Цертелеві думки, — що напевно відомі були Максимовичу й до появи їх у друкові і що так наближались до загально-українських настроїв як на Слободжанщині й Полтавщині, так і на Правобережжі, — могли бути останнім, найвищим і найближчим аргументом ідеологічного характеру, що впливав у цей час на Максимовича і в результаті дав нам його першу збірку українських пісень¹⁾.

Пісні ч. ХСІХ: „Козак коня напував, Дзюба воду брала“, і С: „Шумить, шумить дубровонька“, згідно з власними примітками Максимовича, взято з „Pielgrzuma Lwowskiego“ 1822 і 1823 р.

„Думу про гетьмана Мазепу“ — з III частини „Исторіи Малой Россіи“ Бантиш-Каменського, 1822 р.

Пісню ч. ХХХ „Ой плавала сіра утка по воді“ передав йому проф. московського університету І. М. Снегирьов, а ХСV — „У полі криниченька, холодна водиченька“ — невідомий нам ближче П. І. Лузанов. Для останніх 5 галицьких пісень, що надруковані в додатку до Збірника, Максимович подає джерело — проф. І. Н. Лобойко з Вільни. Рукописні оригінали 2-х із цих пісень зберігаються в приватній збірці рукописів, що належали Максимовичеві і від батька перейшли до І. П. Житецького.

Ми знаємо ще декілька пісень у збірнику Максимовича, які були надруковані або відомі перед ним:

1) № 2: „Гомін, гомін“, надрукована в Граматиці Павловського 1818 р., с. 89—90.

2) № 87: „Да оре Семен“ — у І. Г. Кульжинського, в його „Малороссійской Деревнѣ“, с. 131—132 (передмова датована 1825 р., друк. 1827 р.), але у Максимовича пісня ця на одну строфу повніша:

А Семенові сльози	На камінь білий спадали. —
Марне не пропали:	Білі камні розбивали.

Пісню цю міг Максимович або взяти з іншого джерела, або додати строфу. Правдоподібніше останнє.

3) № 26: „Віють вітри“ з Котляревського.

4) № 47: „За Німан іду“ — Писаревського²⁾. Максимович зазначає: „складена в новіші часи“.

5) № 91: „Де ти бродиш, моя доле“ — Писаревського або Гулака-Артемівського³⁾.

Про одну з тих 8 пісень, що були надруковані в „Моск. Вѣстн.“ із зазначенням про те, що вони походять з „коштовної збірки Максимовича, яка готується до друку“, а саме про веснянку „Розлилися води на чотири броди“ (с. 159) дізнаємося, що її записав персонально Максимович у 1827 р. „у квітні, на берегах Шостки, що впадає в Десну“⁴⁾.

¹⁾ Згідно з приміткою Мочульського в його статті про Цертелева («Україна», 1917 р., 3—4, с. 60) Максимович надрукував у своєму збірникові 1827 р. дві пісні, що Цертелев записав: „І (ч. ІХ) Чайку—Ой біда біда“, і про Сагайдачного ч. ХІІІ — „Ой на горі да женьці жнуть“.

²⁾ Пыпинъ, Ист. этнограф., III, с. 103.

³⁾ Максимович подає в примітці до цієї пісні: „Мені здається, що це досить удале наслідування народних пісень, але помітно багато штучности“ (пор. Айзеншток, Гулак-Артемівський. 1927, с. 374—5).

⁴⁾ Максимович, Твори II, с. 473 (Дні укр. сел.).

На превеликий жаль, оця веснянка із збірника Максимовича 1827 р. та ще троїцька:

Ой зав'ю вінки та на всі святки
Ой на всі святки, на всі празнички,

що так само записана в 1827 р. на Десні (II, с. 505), — єдині, про які ми маємо тимчасом певні відомості, коли й де він їх записував.

Про те, що Максимович збирав пісні в цьому 1827 р., знаходимо ще тільки глуху звістку в його біографа Пономарьова¹⁾: „Онъ собираетъ на родинѣ немалое количество пѣсень“.

Можна з правдоподібністю допустити, що гри й пісні в „Днях і місяцях“, про які Максимович говорить, що їх і досі можна почути на Придніпров'ї, він сам чув і записав, але вже в пізніший, михайлогірський період свого життя.

Із таких пісень Максимович зазначає (т. II, с. 470) веснянку „Орел поле ізорав“, „Торох, торох—сію горох“, „Співали дівочки співали, у решето пісні складали“, відому вже нам із спогадів Іллі Фед. Тимковського:

Дощику, дощику,
Зварю тобі борщику...

„Бондарівну“ (с. 474), „Ладо“ (с. 478), „Шум“ (с. 479), який Максимович описує в дуже яскравих поетичних кольорах, що характеризують його хист записувача-фольклориста, який має тонке почуття зв'язати певну гру в оточенні цілої природи. Наводимо цей весняний образ українського танка, пропустивши декілька зайвих для цієї картини віршів.

„Танок Шум грається на Дніпровому узбережжі, — пише Максимович. — Дівчата стають у два ключі, паралельно один за другим, і при цьому співають:

Ой нумо-ж ми нумо, А в нашого Шума
В зеленого Шума. Зеленая шуба.

„Потім обидва ключі вибігають разом наперед, далі назад, викрикуючи як-найсильніше:

Ой Шум ходить, по воді бродить;
А Шумиха рибу ловить...

„Отже в цьому зеленому шумі дівчат відгукнувся Дніпро, що збирає в зелені свої луки й острівці, що шумить у весняному повновідді своєму і дає тоді повне вдовolenня рибалкам. Одного весняного ранку я бачив тут, що і води Дніпрові, і його піскова Біла коса за Шумилівкою, і саме повітря над ним — усе було зелене... Тим ранком віяв різкий горішній, інакше верхній вітер; набігаючи на прибережні вільхові кущі, що тоді цвіли, він підіймав з них цілі хмари зеленуватого квіткового пороку й розвівав його на цілий південний небосхил“.

Але-ж Максимович не лише гру й забаву українського селянства вивчав, він з інтересом і захопленням придивлявся й до його роботи:

„Люблю подивитись на українську оранку весною, коли вже зеленіють жита, а тяжкі плуги, що їх тягнуть восьмеро волів круторогих по широкому степу, заорюючи в склад тугу землю, і коли під сяйвом благодатного сонця, серед безупинного співу веселих жайворонків, чути буває протяжні викрики погоничів — „гей, гей!“ — цебто — уперед!“ (II, с. 486).

Свій етнографічний нарис про „Дні й місяці українського селянина“ Максимович кінчає описом обряду, який ведеться на розігри в Новгород-Сіверській країні, над Десною. Він міг його там бачити влітку 1812 р. перед вступом до гімназії, в 1819 — по її скінченні, або в пізніші роки — з 1834 до 1856 — підчас перебування в дядька Іллі Фед. на Туранівці.

Про діяльність Максимовича збирача-фольклориста ми мало що знаємо, і його метод найбільше характеризують оці вищенаведені з „Днів“ приклади. Він не задовольняється простим, голим записуванням якоїсь

¹⁾ Op. cit., с. 182.

пісні, або уривка з неї. Поетична інтуїція підказувала йому ці окремі перлини народньої творчості вставляти в відповідні рамки. Залежно від сюжету, тими рамками була або природа Придніпров'я з усією різноманітністю своїх кольорів, або легенда історичного характеру, що з'ясовувала й висвітлювала походження пісні.

Декілька характерних рис що-до поглядів і методів Максимовича, яких він уживав збираючи пісні, знаходимо в останніх рядках його передмови до другого видання збірника пісень 1834 р.:

„Щиро відчуваючи красу наших народніх пісень,—писав він,—та їх важливість у сучасну епоху на р о д н о с т и, і вважаючи, що ніхто не мав такої розвиненої на р о д н ю п о е з і ю, як північні й південні Руси, щей бажаючи своєю збіркою як-найповніше й досконаліше вишукати багатства української поезії, прошу всіх Малоросіян узяти участь у цій справі: здійснити її можна лише спільною працею; прошу всіх, хто має нагоду, доставляти записи українських пісень у тому самому вигляді, як їх співають серед народу, без жадних змін, пропусків або додатків, з поясняльними примітками про місце, осіб і мало-відомі слова, що иноді можуть траплятись у піснях, а хто зможе—то і з мелодією. Записувати пісні краще тоді як співають, бо наші співаки й співачки часто не вміють добре переказати того, що цілком уміють проспівати. Кожна пісня, якого-б змісту вона не була, для мене цікава й корисна. і прийму я її з подякою”.

В цій фольклорно-збирацькій програмі Максимовича знаходимо три важливих моменти: 1) цій справі надається загально-національного характеру закликом до всіх Українців до спільної колективної роботи в цій галузі, 2) з'ясовується добре й раціонально обґрунтовані директиви для збирачів-патріотів і 3) звертається увагу на діловий, технічний бік роботи, щоб притягти до неї ширші українські кола й застерегти від зайвих помилок у процесі збирання.

У 1834 р. ми вже бачимо перед собою закінченого, відданого своїй справі керівника, що вважає її за загально-українську, національну.

Певно, що 7 років, котрі відділяють другий збірник Максимовича від першого, мусили у великій мірі поширити й удосконалити підготування й досвід Максимовича що-до збирання пісень, різних методів його й технічних підходів.

Але вже із систематики першого збірника 1827 р., із того, що Максимович звернув, напр., особливу увагу на лірику, яка досі була мало відома у друкованій літературі, бачимо, що вже й тоді він ставився серйозно до свого завдання.

В передмові до першого збірника знаходимо декілька рядків, що виявляють у молодому ще тоді авторі добру ознайомленість з українською піснею й тими метаморфозами, яким вона підпадає в житті й літературі.

„Із великої кількості пісень,—пише він,—що поширені серед народу, деякі з них у більш-менш справній формі друкувались у різних періодичних виданнях; у співаниках бували вони дуже часто зіпсовані, особливо що-до мови. Переходячи із уст до уст, дуже часто вони втрачають багато віршів, або змінюють їх; часто вони не доспівають до кінця; таким робом помалу відходять від первісного вигляду”.

Хоч тут уже більше справа йде про пізніший момент систематизації й упорядкування пісень, але в думці про те, що часто пісні не доспівають до кінця або навіть перемішуються, є ясний відгук спостережень самого збирача-записувача.

Відомості, що дуже в невеличких і загальних формах залишились у с. Прохорівці що-до „Михайлової гори“ і стосуються до останніх років життя Максимовича, оповідають про те, що він скликав до своєї садиби дівчат і старих жінок, любив слухати пісень, що вони співали. Не знати, чи він записував пісні ці підчас співу, як сам колись радив, чи инакше.

Зазначає Максимович у своїй першій передмові і той надзвичайно важливий для нас момент—як підготовляв він свої пісні до друку, і які саме з них вибирав. Знаючи оці його загальні підстави і критерій, ми маємо змогу, переглянувши одну по одній пісні, що вміщені в збірник,

добачити, оскільки вдалі були ці принципи, в чому полягають їхні хиби, оскільки твердо й послідовно додержувався їх у роботі наш автор і упорядчик збірника.

„Нема чого й думати,—продовжує Максимович свою програму, до якої вступ надано вище,—щоб удалося відбудувати їх (первісний вигляд), але я намагався порівнювати й погоджувати різнобіжності, доводилось робити зведення двох пісень в одну, або одну пісню поділяти на дві; я вибирав те, що вважав за ближче до правильного змісту і—наскільки розумів—до народнього духу та мови“.

У примітці до цих слів він додає: „От тому я вмістив пісні V і VII, які є лише уривки, але побоювався, щоб вони не загубились серед народу“.

На жаль, у процесі своєї роботи Максимович дуже скупо й неохоче подавав примітки до тих пісень, що об'єднував, зовсім не зазначивши, які він поділив на дві (і це особливо трудно тепер установити); в кількох випадках лише висловив думку, що пісня нового походження.

Уважно перечитуючи пісні, що він їх зібрав у своєму першому збірникові, можна з їхнього змісту помітити ті з них, що складено з двох або навіть і більшої кількості, напр., з п'яти пісень або уривків. Допомагають часто в такому аналізі також крапки після кожного з таких уривків, які поставив Максимович.

Для деяких із цих уривків, що об'єднані в одну пісню, вдалося знайти в пізніших збірниках як самого Максимовича, так і особливо інших видавців, аналогії й паралелі, що надруковані як цілком окремі пісні.

Хоч ці паралелі й не можуть бути абсолютним доводом тому, що сам Максимович штучно звів ув одну пісню два тих чи інших уривки, бо він міг їх у такому вигляді одержати від записувача, або й сам так записати, але його пояснення в передмові і особливо фраза, що він „вибирав те, що вважав за ближче до правильного змісту“, дають цілковиту підставу зробити перегляд пісень і постаратись хоч у більш очевидних випадках подати ті примітки до них, яких свого часу не подав автор, не бажаючи перш за все затруднювати свого читача і вводити його в свою лабораторію, а також, певно, і з причинощадності.

У своїй передмові Максимович подає все-ж таки загальний зміст окремих відділів свого збірника, з якого ми бачимо, що він увів до нього широкий народній репертуар, у кожному разі далеко ширший ніж той огляд, що знаходимо на початку 3-ої пісні Енеїди в Котляревського в одних віршах:

Гребци и весла положиылы,	Якъ мандрувавъ козакъ всю ничь:
Та сыдя люлечкы курылы	Полтавську славылы Шведчыну,
И кургыкалы пisenьокъ:	И неня якъ свою дытыну
Козацькыхъ, гарныхъ Запорожськихъ,	Зъ двора провадыла въ походъ;
А яки зналы, то Московськихъ,	Якъ пидь Бендерью воивалы,
Выгадовалы биденьокъ,	Безъ галушокъ якъ помералы,
Про Сагайдачного спивалы,	Кольсь якъ бувъ голодный годъ.

Із цього уривка Котляревського бачимо, що він пригадав тут лише один відділ жіночих пісень: „И неня якъ свою дытыну зъ двора провадыла въ походъ“; решта-ж — то все пісні козацькі, чоловічі.

Максимович тримався думки, що на Україні жінки співають краще від чоловіків, і тому мабуть поширив відділ жіночих пісень і таким робом визначне місце призначив для лірики.

Збірник українських пісень Максимовича 1827 р. за його власною схемою в передмові можна поділити на такі головніші відділи:

I. Смерть козаків, від'їзд їх на чужину, сум за батьківщиною: 1, 4, 6, 7, 10, 11, 12, 15, 17, 18, 20, 25, 47, 48. Разом 14.

II. Розбійницька одна: 44.

III. Гайдамацьких дві: 22 і 43.

IV. Чумацьких п'ять: 19, 86, 93, 94, 95.

V. Билини, гетьманство до Скоропадського: 5, 8, 13, 14, 21, 23. Разом — 6.

VI. Про приватні семейні події в козаків: 62, 63, 64, 65, 79, 80, 81, 87, 90, 91, 92, 96, 97, 98, 99. Разом — 15.

VII. Жіночі а) сум, оповід.: 2, 3, 9, 16, 24, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 40, 41, 42, 45, 46, 56, 59, 67, 78, 83 (I Гал.). Разом — 23.

VIII. Жіночі б) про кохання (чарування): 27, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 57, 58, 60, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 82, 100 (2-а, 3-а і 4-а гал.). Разом — 31.

IX. Замови: 54, 77 (5-а гал.); разом — 3.

X. Веселих, жартівливих п'ять: 61, 84, 85, 88, 89.

XI. Обрядових і святкових — 22.

Усього в збірнику надруковано 127 пісень і 1 баладу про Твардовського. Найбільший відділ — це пісні про кохання — 31, а потім жіночі — 23, обрядових — 22.

*
*
*

Перейдемо тепер до розгляду деяких окремих пісень у збірнику Максимовича 1827 р. Щоб ясніше уявити самий характер його редакторсько-видавничої роботи та її методи, ми заглянемо до його робочого ателіе, до його лабораторії підчас видання цього збірника. Мусимо визнати, що віконце до неї занадто вузьке, та й у середині дуже й дуже мало світла, щоб побачити як слід самий процес роботи.

Цим вузьким віконцем для нас є його слова з передмови: „Я намагався порівнювати й погоджувати ріжнобіжності, доводилося робити зведення двох пісень ув одну, або одну пісню поділяти на дві“.

На підставі якого критерія ми можемо відшукати ті пісні, над якими Максимович зробив оці свої маніпуляції, що за нашого часу вважаються за недопустимі для серйозного видання пісенних збірок?

Допомогти в цьому випадкові можуть нам перш за все крапки та дефіси, які Максимович ставив — або тоді, коли він пропускав один-два вірші, а то й цілу строфу, не пояснюючи в примітках, чому саме він це робить, — або тоді, як можна це думати з аналізу змісту, коли він об'єднував дві, а іноді й більше пісень, чи уривків пісень.

У тій-таки передмові, як уже знаємо, він зазначав, що „вибирав те, що вважав за ближче до правильного змісту й до народнього духу та мови“.

Цей останній критерій не лише сто років тому, але й тепер, після робіт Костомарова, Антоновича й Драгоманова, Франка, Філарета Колесси, К. Квітки та інших — є надзвичайно суб'єктивний. Але ця заява Максимовича дає нам право хоч побіжно розглянути „правильний зміст“ його пісенних зведень і хірургічних операцій над піснями, не маючи фактичної змоги гарантувати документально правильність спостережень у кожному окремому випадкові.

Лаконічність і таємничість наших перших фольклористів, Максимовича і Срезневського, в їх виданнях народньої творчості примушує дослідника ставати іноді на шлях гіпотез, коли з'являється потреба висвітлити і схарактеризувати їх роботу, їх досягнення та хиби.

За епіграфа до першої книжки Максимович узяв вірш із Котляревського:

Такъ вѣчной памяти бывало
У насъ въ Гетьманщинѣ коли-сь...

У першій книзі є 25 пісень, що в розпологу їх трудно відшукати якийсь принцип або певну провідну думку.

Неможливо, напр., з певністю сказати, чому першим номером надрукована пісня:

Стоїть явір над водою...

Найправдоподібнішим, здавалося-б, було пояснення, що в другій частині її Максимович міг відчувати деякі риси, близькі до його власного життя. Тут говориться про козака, що поїхав на Московщину й там загинув. Казав насипати високу могилу, посадити в головах калину: „будуть пташки прилітати, калиноньку їсти, приносити від родоньку вісти“.

Характерно для Максимовича, що згадка про рід та родину подібнається в цьому першому його збірникові у 8 піснях: № 1, с. 4; № 10, с. 14; № 31, с. 53; № 32, с. 54; № 33, с. 57; № 41, с. 72; № 55, с. 95; № 67, с. 108.

I. 1) Стоїть явір над водою,
В воду похилився... (3 строфи).

2) Ой поїхав в Московщину
Козак молоденький... (4 строфи¹⁾).

Перші три строфи пісні змістом своїм наближаються до пісень кохання: „Молоденький козак зажурився, бо серденько ние...“ У другій частині пісні продовження цього почуття, цієї думки нема. Вона починається з характерного для початку пісні „Ой“, або „Гей“ і говорить про подорож козака до Московщини і його там загибель. Можна допустити, що ці дві окремих пісні об'єднав ув одну й сам Максимович, бо в кінці третьої строфи (після першої пісні) він поставив дефіс. Підставою для об'єднання міг йому послужити вірш із 4-ї строфи, де згадується, як і в першій частині, козак молоденький.

У примітці до цієї пісні зазначено: „У п'ятій строфі не вистачало двох віршів; два вірші

Свою рідну Україну
Навіки покинув —

я додав для поповнення“. Ця примітка має для нас велике значення, бо у виданні пісень 1834 р. Максимович не надрукував уже цих двох віршів, що він їх додав у 1827 р. Важливо це з того погляду, що він, очевидно, дійшов пізніше до думки про неможливість щось самому додавати від себе. З другого боку, передруковуючи у 1834 р. пісню № 18:

У Глухові у городі
Во всі дзвони дзвонять, —

він усталив два вірші з цієї пісні, що були в оригіналі, яким він міг користатись — у співаніку Н. Новікова, надрукованому у Москві в 1780 р. Це ще один доказ тому, що співаником цим Максимович користався.

- II. 1) Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває. (3 стр.).
2) Старша сестра коня веде,
А підстарша зброю несе... (2 стр.).
3) Мене, нене, змиють дощі,
А розчешуть густі терни.. (1 стр.).

Друга частина „Старша сестра коня веде“ є варіант із середньої частини пісні 16-ї, яка починається так: „То старшая сестра коненька виводить“. Останні 6 віршів цієї пісні дуже наближаються, ніби варіант, до другої частини пісні № 93.

Логічним фіналом до змісту цих пісень Максимович увів № 92, що у двох її строфах батько кличе дітей додому, а вони, не згоджуючись, відповідають йому:

Ми будемо служити,
За матір'ю тужити...

В пісні № 2 не показано причину, чому саме „мати сина проганяє“, у № 16 — „лихий вітчим козаченька молодого лає“, в № 93, подібно як батько в № 92, мати закликає сина повернутися додому.

Найбільш старовинний характер із цих чотирьох пісень має № 2:

¹⁾ Так само і в інших піснях збірника, що на мою думку складені з окремих пісень або уривків. подаватиму перші два вірші цих складових частин.

„Гомін, гомін по діброві“, бо в ній подибуємо згадки про Турків та Орду. Але з погляду логіки вона мало задовольняє, бо трудно зрозуміти, як може мати не лише проганяти сина, але ще й бажати, щоб його Турки або Орда взяли. Це є також аргумент за її давнє походження, бо лише протягом довшого часу затемнюється зміст і первісна думка пісні. Природніше виглядає перша частина пісні № 16, де мати проганяє сина лише з великим жалем, щоб уникнути тяжких непорозумінь із його вітчимою.

III. 1834, с. 117; 1849, с. 107.

Ой мала вдова сина сокола,
Вигодувала в військо оддала.

Для цієї пісні в тій її частині, де говориться про млиновий камінь та павине пір'я, паралелю, а може й джерело знаходимо в „Русск. Лѣтопис.“ I, 36: „Толи не будетъ межю нами мира, оли камень начнетъ плавати, а хмель почнетъ тонути“¹⁾.

IV. 1834, с. 152 з деякими редакційними змінами; 1834, с. 153 — передрук із 1827 р.

Ой у полі сніжок протить —
Аж там козак забит лежить...

У примітці до цієї пісні знаходимо у виданні 1827 р.: „IV і VI, а також XI і XII близькі між собою пісні нагадують Байронову улюблену грецьку пісню: „Останнє прощання Клефта“. Ознайомитися з нею Максимович міг у перекладі Гнедича, „Простонародныя пѣсни нынѣшнихъ Грековъ“, СПб., 1825, який він цитує в примітці до своєї Передмови 1827 р. на стор. XVIII.

Пісні IV та VI, що починаються віршами:

Вітер гуде, трава шумить,
Козак бідний убит лежить,—

дійсно досить близькі варіанти: у 1-й козак помираючи прохає коника вороненького сповістити матір, що син її „заслужив паняночку — в чистім полі земляночку...“, у 2-й з аналогічним проханням звертається він до сизого орла. Пісня VI особливо робить враження штучної й утвореної на взірць IV; наприкінці причеплено, щоб надати їй старовинний характер, 5 віршів зі згадкою про „Хана-Татарина, Кримського Добродія“.

Обидві ці пісні, не відповідаючи вимогам і принципам, про які згадував як про керівні для себе Максимович у своїй передмові до збірника (с.с. XX — XXI) — „Пѣсни либо замѣчательныя по красотамъ пѣтичскимъ, либо представляющія образъ мыслей, бытъ домашній и проч.“ — виявляють його замишування тими піснями, в яких оповідається про розлуку матери з сином. Це риса автобіографічного характеру.

V і VII пісні — уривки, які надруковані згідно з приміткою на сторінці XX передмови, „опасаясь, чтобы они совсѣмъ не потерялись въ народѣ“.

VIII. Робить враження перекладу з російської пісні, що potwierджується в першій її частині порівнянням із білою лебедонькою та малими лебедятами. У другій частині, яка за її змістом є уривком іншої пісні, є згадка про місце Кистрин, до якого Максимович у збірнику 1834 р. (с. 116) подає таку примітку: „Кистрин і Гостин (у 13-му вірші IV пісні подається також ця назва), що згадуються в цих піснях, чи це була не Хотин?“ Останні чотири вірші можуть бути також окремим уривком, пришитим до попередніх двох. Пісня ця поділялася-б на такі три частини:

¹⁾ Ф. Буслаявъ, Объ эпическихъ выраженіяхъ украинской поэзіи („Москвитянинъ“, № 18, кн. 2, сент., с. 46).

- 1) Ой на морі, на морі синенькому
Там плавала біла лебедонька. (2 стр.).
- 2) Як у тому місці у Ки стрині,
Да б'ється Орда уже три дні. (1 стр.).
- 3) Течуть річки, а все кровавий,
Через ті річки мостять мости... (1 стр.).

IX. Ой біда, біда чайці небозі...

До неї примітка в збірнику 1827 р. (с. 214): „Пісня сія, отмѣнная и трогательнымъ напѣвомъ своимъ, представляеть иносказательно подѣ видомъ чайки Малороссію. Увѣряють, что она сочинена Богданомъ Хмѣльницкимъ (пишетъ ко мнѣ князь Цертелевъ)“. У цих рядках виявив себе нащадок старого козацького роду, що відчував іще „трогательность напѣвовъ“ старих пісень українських.

У примітці до видання 1834 р. с. 108 знаходимо: „В київському літописі пісня ця приписується Мазепі; Бантиш-Каменський тримається думки, що склав її Калнишевський, останній запорозький кошовий отаман“.

X. Понад морем Дунаєм
Вітер явір хитає..

Цю пісню проф. С. Шевирьов переклав як взірєць і додаток до своєї рецензії на збірник 1827 р. у „Москов. Вѣстн.“ (1827 р., ч. 6, № XXIII, сс. 316—317), зараховуючи її до пісень „дышущихъ истиннымъ жаромъ поэзіи“. Разом із двома дальшими, XI і XII, вона входить до циклу жовнірських пісень. У пісні цій, що мала пройти літературне оброблення, останнє помітне особливо в таких, напр., віршах:

Сама собі печалі за дам...
А четвертую трубу
Исправ мені золоту.

У другій половині подибуємо один вірш, який дає певну підставу і в цій пісні шукати об'єднання двох уривків, а саме там говориться:

А в третюю я заграю,
З твого двора ідучи...

В першій половині говориться цілком виразно про матір, що обмірковує, чи сина женити, чи в військо віддати. Трудно допустити, щоб син від'їжджаючи з двору, де його мати колихала й зростила, відокремлював-би себе від цього двору і звертався до матери з словами: „з твого двору“. Це краще-б підходило до двору коханої дівчини, для якої потрібніша була-б і ця пишна картина — козак на коні грає на чотири труби.

Окрім цієї, правда, не дуже ясної неув'язки, звертає увагу на можливість якогось об'єднання й дефіс, що стоїть після 13-го віршу:

Сама собі печалі за дам...

дальші два вірші — „Не журися, моя мати“ і особливо повторення 13-го „не завдавай собі печалі“ могли бути введені як механічний зв'язок між двома уривками. В 1834 р. замість цього, 15-го віршу стоїть: „Уже цього не минувати“, — це також потверджує нашу думку.

X пісня складається з двох:

1) Понад морем дунаєм
Вітер явір хитає..

2) Исправ мені три труби
Да усі три медяні..

У виданні 1834 р. с. 138 є додаток, 6-й і 7-й вірші: „Чи мені тебе оженить, а чи в військо урлдить“. Окрім того внизу після пісні — примітка: „В одному списку початок такий:

Ой у полі да дерево
Зелене, кудряве,
Під тим деревом

Сидить мати з сином.
Вітер дерево хитає..
і т. д.

У другому кінєць такий:

Як зачула тее мати,
Стала плакати, ридати:
„Ой сине мій Іване.

Дитя мое кохане.
Ой коли-б же я зозуля.
Я-б до тебе полинула“.

Цей кінець ніби відкидає нашу гіпотезу про те, що в другій половині мова іде не про матір, але з другого боку підтримує думку про літературне походження пісні, так само як скріплює цю думку й початок іншого варіанту про „дерево зелене, кудряве“.

До цього циклу „рекрутських пісень“ належить і пісня XVII, трохи ускладнена мотивом, що на прощання козак просить свою матір прийняти до себе його Марусеньку як рідну дитину, „бо хто знає, чи жив вернусь, чи ляжу на полі“. Передрукована в 1834 р., с. 140.

XI. — Відкіль ідеш? — Од Дунаю.
— А що чував про Михайлу?..

Максимович мав різні мотиви, щоб увести цю пісню до свого збірника: а) текст її був лише в одному співаніку — Новікова з 1780 р., і тому інтересно було його зберегти; б) зміст її переказав був Цертелєв у „Благонамѣренному“ за 1825 р., ч. XX, нум. XX; в) оповідає вона про смерть козака, що його звали Михайлом, як і Максимовича, і з нею зв'язана старовинна козацька обрядовість: їхав возок, накритий червоною китайкою, під якою було тіло козацьке; за ним джура вів коня лицарського, в правій руці тримав меча ясненького, що з нього кров текла; за Михайлом плакала мати...

Для нас ця пісня має велике значення, бо на ній ми можемо з'ясувати собі його редакторські підходи, їхню влучність, а також їхні хиби, можемо зрозуміти, можемо побачити, чому Максимович у передмові (с. XX) по щирості признавався, що він мав завдання наблизитись до духу й мови народньої, але оскільки їх розумів.

Пісня XVIII „У Глухові, у городі у всі дзвони дзвонять“, із якої випущено в 1827 р. два вірші, а в 1834 їх відновлено за текстом Новіківського співаніка:

Сидить козак на могилі.
Сорочку латає.
Ой кинувся до черешка—
Копійки немає.

Сидить пугач на убочу,
На вітер надувся:
Іде козак в Україну
На лихо здобувся.
Ішов козак на линію...

потверджує нашу думку, що Максимович цим співаніком користався. В жадних інших російських співаніках текстів цих пісень нема. Ця XI пісня також стверджує до певної міри, що вона походить із цього Новіківського співаніка, бо перед 20-м пропущеним віршем Максимович у своєму виданні 1827 р. поставив крапки. Правда, він цього не зробив перед 18-м віршем, який також випустив, але це можна психологічно зрозуміти, бо крапки-б стояли занадто близько одні від одних. У кожному разі, беручи до уваги тодішню обмеженість пісенного матеріалу в руках видавця, маємо досить серйозні підстави вважати, що пісня XI походить із Новіківського збірника, з якого текстом ми можемо порівняти текст Максимовичів і побачити, як тодішній ботаник готував до друку українські пісні.

Зміни, на які Максимович відважився у своєму виданні в порівнянні з Новіківським, — двох категорій: 1) редакційні поправки й поправки мови, що була зіпсована в російському співаніку; 2) пропуск двох віршів — 18-го й 20-го з тексту Новікова.

Не зупиняючись на правці окремих літер та закінчень, як заміна козаків на козаченьків, або простому перекладі слів, напр. замість „слыхалъ“ — „чував“, звернемо увагу нашу перш за все на фразеологічні поправки. Вірш 3-й у Новікова: „Не такъ слыхалъ ажно видалъ“... у Максимовича: „Эге, чувавъ. Я самъ видавъ“.

Поява в Максимовича на початку вірша фаміліярного „еге“ дуже мало пасує до цілої драматичности картини, що має в собі стільки епіч-

ного. Заміна „ажно видалъ“ на „я самъ видавъ“ мало задовольняє, бо під „ажно“ можна розуміти: „не тільки чув, а навіть бачив“.

У віршах 11-му й 12-му пропустив Максимович їх другу половину:

Що въ томъ возку дей покритою
Бѣло тѣло Михайлово.

Таким робом із Новіківських 11-го й 12-го він утворив один вірш, замінивши „бѣло тѣло“ на „було тѣло“. 13-й вірш утворено, додавши до слова „порубане“—непотрібне й безпідставне „почернѣле“, бо коли в пісні далі говориться, що „з меча кров тече“, то нема чого додати якусь нову й непотрібну рису словом „почорніле“, яке говорить ніби про те, що козак давно забитий.

Вірш 15-й у Новікова: „На том коню хлоп фидерски“, у Максимовича: „Веде коня хлоп козацький“. Останнє слово в ньому „фидерски“ вдало замінено, тим паче що воно добре римує з попереднім віршем „лицарський“ — „козацький“. Але навряд чи можна виправдати цілком ті підстави, що керуючись ними, хоч-би вони були навіть і історичного характеру, Максимович зсадив джуру з коня і примусив вести його на поводі. Коли возок їхав, як сказано в пісні, серед війська, за ним ішов кінв козацький, а хлоп ніс зброю і вів разом з тим коня, то меч закривавлений і довгий спис, якого додав сам Максимович, краще видно було-б, та й картина робила-б більше враження, коли-б джура сидів на коні, а не йшов пішки. Навіть приймаючи думку, що джура не мав їздити на коні лицарському за його життя, то цей раз була вже його остання послуга по смерті козака.

Із 16-го Новіківського вірша „Въ правой рукѣ ясененьки мечъ“ Максимович утворив два вірші:

Держить въ рукѣ списъ довгенькій.
А у другій мечъ ясененькій.

Цей новотвір доводиться визнати за мало вдатний. Помимо того, що введений цілком новий вірш, він ще й скомпонований нещасливо. Загальна картина сумного похоронного походу в Максимовича представляється так: віз, червоною китайкою вкритий, за ним джура веде коня на поводі, тримаючи в одній руці спис, а в другій меч ясененький, з якого тече кров з поводдя; спис і меч на дві хлопцеві руки—це забагато. В первісній редакції картина була імпозантіша: джура сидів на коні лицарському й тримав меча кривавого, а з тієї крові річка текла. Максимович проминув оцей 18-й вірш „Съ тыей крови рѣчка течеть“, уважаючи його мабуть за непотрібну гіперболу. Але образ кривавої річки, що тече з меча після бою, міг потрапити сюди з народніх оповідань про велетнів, вірш цей міг бути відгуком того епічного образу, що відомий уже зі „Слова о Полку Ігоревім“: „чрѣна земля подъ копыты, костью была посѣяна, а кровію польяна, тугою взыдоша по Руской земли“. Буслаєв наводить ще дві паралелі, близькі до нашого віршу, у своїй статті „О выражєніяхъ укр. поэзи“ (Москвит., 1850, II, с. 47): 1) Збірник укр. пісень Максимовича 1849 р., с. 73: „уже почав він землю конськими копитами орати, кров'ю молдавською поливати“; 2) 1827 р., с. 74: „выорала вдовонька мыслоньками поле, чорными оченьками заволоклася, дрібними слъозоньками все поле змочила“. Цей останній уривок, правда, є дуже сумнівний, бо вже й Максимович не надрукував його 1834 р., с. 172, а Буслаєв, що писав свою статтю в зв'язку з появою в світ третього збірника в 1849 р., не звернув на це уваги.

Викидаючи 18-й вірш, Максимович зменшував старовинний елемент у пісні, що початком своїм наближається більше до вірша, ніж до пісні.

Так само невдало вийшло в нього і з пропуском 20-го вірша: „Не плачь

мати, не фросуйся“. Максимович міг викинути цей вірш, уважаючи слово „не фросуйся“ або за незрозуміле, або за не українське. В дійсності воно-ж лише було зіпсоване, і в своїй справжній формі „фрасуватися“ подибується в піснях: „Най ся мама не фрасує“ (Ант. і Др., Ист. пѣсни укр. нар., I, 80). Останні сім віршів цієї пісні цілком перероблені, так що це дозволяє думати про існування в Максимовича другого варіанту пісні в той час, коли він підготовлював її до друку. Подаємо паралельно ці два тексти:

Новиков-Чулков:
24. Требажъ мати лекаръ дбати.
Яки жъ теперъ лекаръ дбати?
Збудуй мати кленовъ домъ,
Четыре доски яловыя.
А пятая сосновая,
Безъ дверокъ, безъ оконцеъ,
Отъ сей пѣсни концеъ.

Максимович:
24. На що, мати, траву дбати.
Треба дощокъ добувати.
Хоромину будувати.
Дай три доски кленовыя,
Четвергую сосновую:
Безъ дверъ хата, безъ воконцеъ,
Бо вже прийшов ему концеъ“.

Пісня ця робить певне враження, що вона складена із двох уривків або пісень: а) пісні про смерть Михайла і б) похоронного походу козацького війська, що втратило одного із своїх ватажків. На перший погляд здається навіть досить легким розподілити й відокремити вірші одної й другої пісні, але при ближчому аналізі виявляється, що частини ці й окремі вірші є такі перемішані, що годі тут сказати щось певне, дефінітивне.

Чому Максимович увів цю пісню до свого збірника, з'ясувати можна лише тим, що знаходимо тут улюблений його сюжет про матір і поворот до неї сина.

Вона увійшла і в друге видання Максимовичеве 1834 р. (№ 14, с. 149)¹⁾.

XII пісня входить до тих 8, що їх Максимович уважав за найкращі, надрукував у „Моск. Вѣст.“ до появи в світ свого збірника 1827 р., і складається з двох частин:

- 1) Ой у лузі калина весь луг ізкрасила,
Породила стара мати жовніронька сина. (6 віршів).
- 2) Плаче жовнір, плаче чорними очима,
Вечеронька на столі, а смерть за плечима. (7 віршів).

Підставою для того, щоб уважати ці дві частини за окремі уривки або пісні, є з одного боку їх зміст, бо в першій говорить про матір, а в другій зовсім про неї не згадується, а окрім того й та зміна, яку Максимович вніс до свого видання 1834 р., с. 145. Тут уже він викинув другу частину, що починається словами: „Плаче жовнір“, а надруковано зовсім інший уривок:

Породила мене мати в святую неділю,
Дала мені лиху долю, де-ж її подіну..

У цій другій частині 1827 року, окрім того в уста жовніра вложена досить наївна й нелогічна молитва „не вмерти в поході“, бо „там нікому доглянути жовнірської смерті“. Нащо були-б потрібні жовніри, що помирають своєю смертю вдома, на ліжку?

XIII. „Ой на горі та женьці жнуть“, одна з тих 8-ми пісень, що були надруковані в „Москов. Вѣстн.“ із „драгоцѣннаго собрания“ Максимовича. Передрукована в збірнику 1834 р., с. 105. Викликала велику літературу історичного характеру в зв'язку з іменем Сагайдачного й Дорошенка, що тут ізгадуються²⁾.

Останні дві строфи:

а) Міні з жінкою не возитися...

і

б) Гей, хто в лісі, озовися...

вважав-би за пізніше оброблення й поширення популярного сюжету.

¹⁾ Доповідь про смерть козаків в українських піснях та думках робив проф. Мочульський на XII археологічному з'їзді в Харкові.

²⁾ Грушевський, Історія Укр.-Руси, т. VII, с. 373. Мочульський в „Україні“ (1917 р., кн. 3-4, с. 60) зазначає, що Максимович надрукував її за записом Цертелеза.

XIV.

Ой спав пугач на могилі,
Да й крикнув він пугу (1834 р. с. 149)—
в Новіківсько-Чулківському, в єдиному з усіх відомих співаників надруковано на с. 152, № 167. Максимович у виданні 1827 р. робить примітку: „Пѣсня относится можетъ быть ко временамъ Пугачева“. Дуже характерна і трохи загадкова оця заміна однини на множину в слові „ко временамъ“, замість „ко времени“, а потім і взагалі згадка імени Пугачова в зв'язку з українською піснею, де говориться про Хмельниччину та Турків. Трудно допустити, що саме слово пугач у першому вірші дало Максимовичу підставу відносити пісню до часів Пугачова. Пригадаймо також і те, що пугу кричали не тільки козаки, але й гайдамаки. Ось чому з'являється думка, чи не хоче тут Максимович під „временами Пугачева“ дати зрозуміти Гайдамаччину у цих часах Катерини II.

Той варіант, а цілком можливо й оригінал Максимовича, що його подає співаник Новікова-Чулкова з 1870 р., містить у собі ще деякі аргументи для такого пояснення примітки упорядчика „Малороссійских пѣсень“.

У другому вірші там стоїть: „Ой же дастъ Богъ козаченькамъ хочъ теперъ по плугу“ замість Максимовичевого слова потугу, що означає або міць, або військо. Серйозне розходження є також і в 6-му вірші:

Нов.-Чулков: Що вь день що вь ночь горе,
Горилки не маемъ...

Максимович: Що день, що ночь—усе ждемо...
Поживы не маемъ.

„Усе ждемо“ з крапками—це досить гарний і відважний поетичний вислів, що його крапки читачі й слухачі можуть замінити, згідно зі своїм почуттям і настроєм, думкою про повстання, волю, кращі часи, то-що. Слово „горілка“ далеко ясніше й виразніше малює в пісні економічний стан того козацтва чи гайдамацтва, що складало її, аніж Максимовичеве „пожива“, що за Грінченком визначає або їжу¹⁾, або легку здобич. Оці два відмінні від співаника в тексті Максимовича вирази—плуг і горілка—надають пісні цілком иншого характеру. У співаніку релієфно зазначені економічні козацько-гайдамацькі аспірації, які в тексті Максимовичевому набагато послаблені, і в цій новій інтерпретації навіть з приміткою Максимовича не передають справжнього духу епохи. Так само послаблений був зміст пісні і від перетворення віршів у 2-й строфі й введення непотрібної тут пунктуації, що змінило самий зміст цих віршів.

Коли спочатку йшов вірш:

Давно була Хмельниченька
Уже не згадаемъ,

то з ним тісно був зв'язаний і наступний:

Що вь день, що вь ночь горе,
Горилки не маемъ,

який можна було зрозуміти, що минули ті часи давно, коли людність жила в добробуті.

В редакції-ж Максимовича ця строфа має приблизно такий зміст: „Що день, що ніч—усе ждемо...“. Не знати чого ждуть. „Поживы не маемъ: давно була“. Виходить, що давно не було поживи. мабутъ, з грабунків. Дали: „Хмельниченька уже не згадаемъ“. Тут епоха перетворилась очевидно в особу сина Хмельницького. В кожному вислові таким робом думка дуже відрізняється від тієї, що надрукована в співаніку, і послаблює зміст фрази.

Дальший вірш Максимовича, що в співаніку стоїть перед допіру зазначеною строфою, також змістом своїм цілком відрізняється:

Нов.-Чулков: „Ой не вчора воевали, да не завтра будемъ“.
Максимович: „Ой колись мы воевали да більше не будем“.

¹⁾ Книга Го ва 87: „Хиба се ти даеш поживу леву і левенят годуеш у пустині“.

XV. Ой не спав я нічку темненькую

Да не буду спати ще й другуу (1834 р., с. 171).

Козак сумує, що настали мирні, тихі часи, коли „не проходять кораблі і бурлак не проводять за вражими ворогами“... Може бути, що мова тут іде про тишу після гайдамацьких часів.

XVI. В неділю рано порано

Не во всі дзвони дзвонили (1849 р., с. 7).

належить до того циклу, що й II та III (а також 92 і 93); обговорюючи їх, про неї було згадано. Друга частина пісні, що правдоподібно є незалежний від першої уривок, починається віршем:

То старшая сестра
Коненька виводить...

Подibuємо тут строфу, що нагадує уривок з думи:

То тее промовляв,
На коня сiдав,
Опрошенне приймав
Смутно з двора отцівського
Козак виїзжав.

XVII. Засвистали козаченьки

В похід з полуночи.

З 1790 до 1819 р. була надрукована у 8 відомих акад. Сперанському та в дев'ятому співаніку, що його описав Рулін. Цертелєв надрукував з коментаріями в „Благонамѣренному“ 1825 р., Максимович у виданні 1834 р. с. 140. У „Молодчику“ 1790 р. ця пісня кінчається таким уривком:

Посіюжъ я яру пшеницю и озимое жито,
Ужежъ мого козаченька на Украины убито;
А отъ Кракова до Бубнова на велили (sic) два мили,
Лежать наши козаченьки по три по четыре.

XVIII.

У Глухові у городі
Во всі дзвони дзвонять...

У збірнику 1834 р., с. III така примітка: „В 1761 р. 20.000 козаків і 10.000 малоросійських селян вислано для праці на лінії між Дніпром і Дінцем“. Тут-таки додано, як уже зазначено, строфу передостанню, пропущену в 1827 р.: „Сидить козак на могилі“, яка була в оригіналі Нов.-Чулк. співаніка (с. 130, № 146). Додана окрім того ще одна строфа, якої нема у співаніку і в збірнику 1827 р.:

Сидить пугач на убочу. Іде козак в Україну,
На вітер надувся, На лихо здобувся.

Цієї останньої строфи нема ані в Закревського (с. 77, ч. III), ані в Драгоманова (Політ. пісні, 1885, I, 2, с. 76–77).

Кожна з перших 4-х строф починається однаковим першим віршем: „У Глуховѣ у городѣ...“, і це їх тісно об'єднує. П'ята строфа починається:

На бистрому на озері
Геть плавала качка...

У співаніку, що його надрукував П. Рулін¹⁾, знаходимо паралелю до початку 6-ої строфи:

А у Ротні (Ромні) горять огні,
А в Томані чутно.

XIX.

Да іде чумака да дорогою
Думає, гадає... (1834, с. 178).

Далеко повніший варіант. Дуже інтересного змісту з правничого погляду: злодія-бусурмена, що вкрав воли, чумаки, піймавши його, ведуть „на крутую гору“, куди збирають „людей громаду“.

Подibuємо тут амальгаму чумацької пісні (в збірнику надруковано ще чотири чумацьких пісні—86, 93, 94, 95) з історичною козацько-гайдамацькою: у двох строфах повторюється поклик до хлопця сідлати

¹⁾ Ор. cit., с. 196.

коня вороного, шукати волів, збирати громаду, в тій формі як напр. і в пісні про Саву Чалого:

Да сідай, хлопку, да сідай, малий,
Да біжи, хлопку, да біжи, малий...

Останні два вірші:

А у Києві да на риночку
У всі дзвони дзвонять—

кінцівка, що могла з'явитись через асоціацію думок із „крутою горою“ в попередньому вірші.

XX. Ой ревнула корова у порога—
Зоставайся, милая, здорова...

у збірнику 1834 р., с. 142 починається з інших 6 віршів, перший із них: „Що ти, милий, думаєш, гадаєш?“ Змінений також розполог віршів.

Сварка в формі діалогу між чоловіком та жінкою, якою Максимович виконує обіцянку в передмові висвітлити й „домашній бытъ“.

XXI. „Дума про похід Хмельницького в Молдавію“, що складена, як можна бачити з великої кількості подробиць, як і в інших думах з часів Хмельниччини, незабаром після події.

Максимович робить до неї примітку: „Передрукована із збірки кн. Цертелєва. Прекрасна дума, що стосується до відомих подій з молдавським господарем Василем Лупулою“.

XXII. „Дума про козака Саву“.

Ой був Сава в Немирові
В Ляхів на обіді (1834, с. 90 і д.)

Що до співаників, які зазначив акад. Сперанський, то ця пісня була надрукована лише в „Молодчику съ молодкою на гуляньѣ“ 1790 р. № 10. Але Максимович у 1827 р. або не знав цього співаника, або не хотів ним користатись, бо в ньому був коротенький варіант — усього з 36 віршів з великими пропусками, — і подав у своєму першому збірникові далеко докладніший варіант із 84 віршів.

Варіант цей 1827 р. важливий і інтересний тим, що єдиний з усіх відомих нам 45-ти варіантів пісні про Саву Чалого подає ім'я гайдамаки Микитки замість Гната Голого, який за історичними матеріалами вбив Саву і якого ім'я ввів уже й Максимович у 1834 р. під впливом варіанту Срезневського в „Запорозькій Старині“.

До І. П. Житецького разом із іншими матеріалами його батька перейшла невеличка збірка пісенних рукописів Максимовича (передав її свого часу В. Н. Науменко П. Житецькому), і він ласкаво познайомив мене з нею навесні 1927 року.

Із тих пісень, що надруковані в збірнику Максимовича 1827 р., я знайшов на одній половині аркуша, записаного з обох боків рукою початку XIX ст., лише дві пісні, що надруковані без змін у Максимовича в додатку (ст. 223—225) як пісні, що їх „поють около Терєбовля вѣ Галиціи“. Тут-таки зазначено, що надіслав їх проф. Лобойко з Вильни.

Це є безсумнівний довід тому, що в цій збірці пісень Житецького, що походять від Максимовича, можуть бути ще й інші тексти пісень, якими користався Максимович для свого збірника 1827 р. На жаль, мені пощастило знайти лише дві такі пісні: № 93—„Ой по горам сніги лежать“, передруковану дослівно, і варіант нашої пісні про Саву, набагато менший від того, що його надруковано в збірнику 1827 р. Але також і в цьому варіанті Житецького є ім'я Микитки-гайдамаки, і обидва ці варіанти досить близькі між собою.

Беручи до уваги важливість цього випадку, що виявляє, як саме Максимович складав пісню з двох варіантів або й з більшого їх числа, вважаю

Збірник 1834 р., с. 172 подає лише другу гайдамацьку пісню: „Наїхали козаки до Марусі в гості“.

XLIV. „Ой не жаль мені да так ні на кого“ (розбійницька).

XLV. „Лемериха“.

XLVI. „Бондарівна“.

XLVII. „За Німан іду“ (Писаревського). Примітка Максимовича: „Складена в новіші часи“.

XLVIII. „Іхав козак за Дунай“ (Збірник 1834 р., с. 141). У примітці Максимович зазначає, що цю відому пісню утворив козак Семен Климовський, якому мабуть належить і багато інших. Але-ж це залишилось невідомим, як і взагалі ми не знаємо авторів народних пісень. Климовський, каже він далі, жив коло 1724 р. Пісня ця переходить із одного співаника в інший з „чуждими наростами“, які навряд чи можна приписати Климовському.

До надрукованих 5 строф він просить додати читачів шосту:

Тебе-ж, мила, не забуду,	Коли-ж умру на війні—
Поки жив на світі буду:	Поплач обо мні.

Ця строфа надрукована передостанньою серед тих шости строф у співаніку під назвою „Новѣйшій полный всеобщій пѣсенникъ въ 5 частяхъ, 1815 года“, які Максимович називає „чуждими наростами“.

Слід зазначити, що останньої строфи із збірника Максимовича 1827 р.—

Свиснувъ козакъ на коня:	Я прїѣду, якъ не згину,
—Зоставайся, молода,	Через три года—

не надруковано в цьому співаніку. Русизми останніх двох віршів говорять про те, що цю пісню позичив Максимович із якогось іншого російсько-українського співаника.

3.

XLIX. Сонце низенько... (Котляревський).

L. Дівчино, кохана, здорова була (також літературн. походження).

LI. 1) Ой ти дівчино, горда да пишна (10 вірш.).

2) Росла калина, близько озера (12 вірш.).

Д-р М. Возняк надрукував українські й деякі польські пісні зі збірника Кондрацького з кінця XVII ст., що переховуються в бібліотеці краківського університету під № 4581, у „Зап. Н. Т-ва ім. Ш-ка“ (т. CXLVI сс. 156—179). Початок одної з них на звороті 85 стор. дуже наближається до другого уривку нашої пісні:

Максимович:	Збірник Кондрацького:
Росла калина, близько озера—	Oy tekut ruczeyki z krynic do jeziora.
Чому, моя мила, смутна, невесела?	A czemuż ty, diwczynoyko, smutna,
Ой як-же мині веселою бути—	newesela?
Полюбила миленького, не могу забути!	Oy iak że ia maiu wesolaја buty,
	Oy kohoz ia lubyla, z tym myni ne buty.

Таким робом зерно цієї пісні знаходимо вже в XVII столітті.

Пісня в збірнику XVII ст. має в цілому 3 строфи.

LII. Ой ти, дівчино, горда да пишна,
Чом ти до мене з вечора не вийшла?

Пісня подібнується у восьми співаніках, відомих акад. Сперанському. У співаніку 1877 р., надрукованому в Москві у друкарні Н. С. Всеволозького, що є ідентичний зі співаніком 1827 р. (за акад. Сперанським) — „собранный Петромъ Ильинымъ“ і котрий друкувався в тій-таки друкарні, що й збірник Максимовича — у Авг. Семена, — пісня ця походить виразно з іншого варіанту. Але-ж цей варіант ближчий до цієї пісні Максимовича, аніж до попередньої, LI. У збірнику пісень Метлинського (с. 44) нема другої частини, починаючи з вірша:

Як шу і рибі та без води трудно..

LIII. Ой у броду, броду пила голуби воду.

LIV. Циганочка да волошечка Шатер будувала. LV. Зашуміли густі лози Козакові при дорозі.

Остання—одна з 8 пісень із „Моск. Вѣст.“ 1827 р.

LVI. Пусти мене, мати,
В поле жито жати.

Останні дві строфи пісні, що починаються віршем:

Ой за мостом, мостом
Трава зеленіє—

слабко зв'язані з попередніми.

LVII. 1) Голуб сизий, голуб сизий, 2) А де-ж тая криниченька,
Голубка сизіша. Що голубка пила?

Першу частину співає жінка, другу — чоловік.

LIX. 1) Туман яром, туман яром, 2) Ой пий, мати, тую воду,
Туман і горою. Що я наносила.

У примітці Максимович зазначає: „І тут до певної міри помічається об'єднання двох пісень“.

LX. Гнеться, гнеться калинонька — LXIV. Ой чий-же то двір,
Десть там моя дівчинонька. Приточив-би свій.

LXI. Якби мені зранку — LXV. Розвивайся, сухий дубе,
Горілочки шклянку. На чотири листи.

LXII. Іза гори вітер віє, LXVI. Не ходи, Грицю, на вечор-
Жито половіє. ниці,

LXIII. Ой чиї-ж то воли На вечорницях дівки чарів-
По горі ходили?... ниці.

Максимович жалкує, що перед друкуванням збірника не знав варіанту зі Львівського Пілігрима, передрукованого в „Вѣст. Евр.“ 1827, ч. 11.

LXVII. Сидить сокол на тополі, LXVIII. 1) Ой місяцю, місяченку,
Співа пісню по неволі. Зайди за комору.

2) Стала слава, стала слава,
Стали й поговори.

Чуб., V, 53, дослівно з рукописної збірки Куліша.

LXIX. Чи ти гордий, чи ти пишний, LXX. Переходом в чистім полі
Чи гордо несешся. Зацвіли волошки.

У співаніку Новікова-Чулкова надруковано на с. 175, № 193. У Максимовича, порівнюючи з цим співаніком, вийшло невдасте переставлення віршів: замість щоб у відповідь на прохання козака пустити його до себе, дівчина зараз-же відмовилась (як це стоїть у співаніку), тим, що мати ключі має і двері великим замком замикає. У Максимовича суцільність думки розірвана вставленою строфою, яка в співаніку вміщена вище.

Перший вірш цієї строфи змінений не на користь Максимовичевого тексту. І у відповідь на слова дівчини перестати до неї ходити і з розуму зводити Нов.-Чулк. подає:

Яж не перестану, поколь не достану
Рум'яного личка, хорошого стану.

Максимович:

Буду ходить, дівчинонько, Твого лиця рум'яного,
Поки не достану Хорошого стану.

Випала рима „перестану — достану“, замість „личка“ — стоїть „лиця“: це менш відповідає такій легкій розмові. Відмінний у Максимовича й 10-й вірш.

Нов.-Чулк.:

Максимович:

И великимъ замкомъ двери замыкаетъ. Сама двери дубовымъ замкомъ замыкає.
Але-ж варіант Максимовича дуже виграє від того, що в ньому немає останньої строфи Нов.-Чулк. співаніка:

Ахъ, ты, мой миленькы, Що ты подиктуєшь,
Утѣшь мою душу, То чинити мушу.

З текстом Нов.-Чулкова точно збігаються варіанти в співаніках: „Новейший всеобщий пѣсенникъ собр. А. Калатилинымъ“, М., 1810, і в „Нов. всеобщ. и полный пѣсенникъ“, СПб., 1819.

LXXI. Приїхали три козаки, LXXII. А хто по улиці ходить,
Да всі три однакі. А хто й свище.

LXXIII. Чи се тая криниченька,
Що я воду пив.

LXXIV. 1) Тече річка невеличка, 2) Ой у полі нивка.
Поставлю я ятір (1 стр.). На ній материнка (5 стр.).

У збірнику Лукашевича с. 120 лише другий уривок пісні.

LXXV. Одна гора високая,
А друга — низька.

(Кулжинській, Малорос. Деревня, с. 126—127).

У Кулжинського вірші розставлені в іншому порядку, і вставлена строфа з іншої пісні, яка подибується й у Максимовича:

Ишов козак дорогою: Да вжеж тая слава по
„Помогай біг, женче“. Всѣмъ свѣту стала,
Вона йому одвѣчала: Що дѣвчина козаченька
„Здоров бувай, сердце“.— Серденьком назвала.

LXXVI. Іде козак в Україну,
Мушкет за плечами...

Паралельний, дуже близький текст, але з редакційними відмінами й пропуском 7-мох, а коли їх поділити на 2, як у Максимовича, то 14-тьох останніх віршів і одного вірша (5-й або в Максимовича 10-й) у середині: „Приголубить меня панья иншая милая“... є в співаніку Нов.-Чулк. (с. 158, № 174). Щоб ясніше уявити собі роботу з усіма її подробицями, яку перевів Максимович, редагуючи цю пісню, подаємо поруч обидва тексти:

Співаник Новікова-Чулкова:

Идетъ козакъ съ Украины,
Мушкетъ за плечами,
За нимъ идетъ дѣвчинонька
Съ чорными очами:
Ты стой, постой козаченько
Мой милюнькой орле,
А ктожъ тебя на чужбинѣ
Сердечко пригорѣ?
Приголубить меня панья
10) Иншая милая,
Потомъ боцѣ синя моря
Козакъ сѣно косить,
По сѣмъ боку дѣвчинонько
Пана Бога просить:
Бо дай сѣно огнемъ сгорѣло
И косабъ сломилась,
А яжъ бы дѣвчинонько
Да не журилась.
20) Ай на морѣ на глубокомъ
Черны враны кричуть,
Ой ни одинажъ дѣвчинонько
По козаку плачуть;
Не плачь, не плачь дѣвчинонько
Не плачь не журился
Ещежъ бо ты замужъ не шла,
А яжъ не женился.
Поставлюжъ я себѣ хатку
Маленьку тепленьку
А яжъ вытоплю хатку
30) Дробными дровцами,
Приди, приди козаченько
Съ чорными бровцами,
И яжъ вытоплю хатку
Сыринькимъ тросникомъ,
Придижъ, приди козаченко
Съ черненькимъ ускомъ
Кличить мати вечеряти,
А яжъ и не буду
Сѣно косить треба
40) Дѣвчиноньку вѣ груду¹⁾.

Максимович:

Иде козакъ въ Украину,
Мушкетъ за плечами;
За нимъ иде дѣвчинонька
Зъ чорными бровями.—
Постой, постой козаченьку!
Мой сизенькій орле;
Ой хто жъ тебе на чужинѣ
Серденько пригорне?..
По томъ боцѣ за Дунаемъ
10) Козакъ сѣно косить;
По сѣмъ боцѣ дѣвчинонька
Пана Бога просить:
Бо-дай сѣно огнемъ пошло
И коса зломилась
Що-бъ я бѣльше по милому
Гута не журилась!
Ой надъ быстрымъ надъ Дунаемъ
Чорный воронъ криче;
Не одина дѣвчинонька
20) По козаку плаче.
Не плачь, не плачь дѣвчинонько,
Не плачь, не журился.
Ще ты, мила, замужъ нейшла,
Ще я не женился!
Прійди-жъ, прійди, козаченьку,
Що кары очі!
Буду ждати тебе, милый
28) До темной ночі.

¹⁾ Дослівний текст цього варіанту надрукований також у співаніку: „Всеобщій новоизбранный пѣсенникъ“, М., 1805, ч. IV, № 22.

Порівнявши ці два тексти, доводиться визнати, що підходячи до свого завдання з тією програмою, яку намітив собі Максимович у своїй передмові, і маючи на оці ті вищі освічені кола, які він уважав за своїх читачів, Максимович у цій пісні зробив правильно пропуски вище зазначених віршів.

Деякі, от як останні, були вже занадто зіпсовані і зросійщені. Напр., до „Козаченька съ черненькимъ ускомъ“ рима: „Вытоплю хатку сыринськимъ тросникомъ“, або останнє незрозуміле слово „въ груду“, або той-же 9-й вірш „приголубить меня...“, до якого немає закінчення у строфі.

Аналізуючи цю роботу, хочеться сказати, що на цій пісні Максимович виявив далеко більший досвід і впевненість, аніж наприкл. на XI пісні „Відкіль ідеш“. Правда, що в LXXV пісні зміст і сюжет набагато легші, та й правдоподібно, що й обробляв він її дійсно пізніше.

Але все-ж-таки нам тепер здається занадто смілою, далекою від тексту і зайвою навіть така літературно-поетична переробка, хоч і досить удала, яку Максимович перевів з передостанніми віршами.

Співаник:

Придижъ, приди козаченько,
съ черненькимъ ускомъ
Кличить мати вечеряти,
а яжъ и не буду.

Максимович:

Прійди-жъ, прійди, козаченьку,
Що карьи очи.
Буду ждати тебе, мильй,
До темной ночи.

Невиправданою здається заміна „синього й глибокого моря“ — „Дунаєм“, а особливо в першому вірші заміна „Идетъ козакъ съ Украины“ на „...въ Украину“, бо тут переминяється зміст—виходить, що він повертається з чужини додому,—цього-ж нема в тексті.

LXXVII. Сидить голуб на березі,
Голубка на вишні

LXXVIII. У Києві на риночку

П'ють Ляшеньки горілочку (Поб'ѣгъ Малороссіянки).

LXXIX. 1) Ой раненько сонце сходить 2) Іде козак вулицею,
І пізно заходить (1½ стр.) У скрипочку грає (4 стр.).

В першій частині йде мова про „вірне мешкання“, а в другій про те, що дівчина козаком гордує, і той обіцяє їй помститись за це: „Бряжчатиме гостра шабля услід за тобою“.

LXXX. Не против дня—против нічки,—
Підмовляє козак прічки.

LXXXI. Піду я в лісочок,
Вирву кленовий листочок...

LXXXII. Широкая да улица
Да ще й подалася.

В середині пісні після двох віршів стоять крапки, що мають тут визначати пропуски якихось віршів. Думка цих віршів дійсно не закінчена.

LXXXIII. Сама хожу по камінню;
Коня веду—кінъ льон топче.

LXXXV. Чи я-ж в мужа не жона,
Чи не господиня?

LXXXIV. Ой густий очерет,
Да й лепеховатий.

LXXXVI. Ой куди-ж ти, чумаче, мандруеш
Кому мене, серце, даруеш?

LXXXVII. Да оре Семен. оре.
Да чорними волами.

Як зазначено вище, у Максимовича на одну останню строфу більше, порівнюючи з Кулажинським у його „Малорос. деревнѣ“ (с. 135—136).

LXXXVIII. 1) Сосід уже жито сіє
У сосіда зеленіє...
2) Одна була полюбила.
У рученьку заручила.

XC. 1) Да бурлаче, бурлаче,
Молодий козаче (7 віршів 3½ стр.).
2) Да ішов козак з Дону,
Да з Дону додому... (14 вірш. 7 стр.).

LXXXIX. Бида жінка мужика,
Пішла позивати.

XCI. Де ти ходиш, моя доле,
Не докличешся до тебе.

(Гулака-Артемівського, або Писаревського).

Примітка Максимовича: „наслідування народніх пісень, але багато штучного“.

XCII. Ходить батько по валу,
Кличе діток додому.

- XCIII. Ой по горах сніги лежать,
По долинам води стоять... (Максимович, 1834, с. 173—4).
- XCIV. Ой чумаче, чумаче,
В тебе личко козаче.
„Замість 8, 9, 10 віршів співають ще так“,—зазначає Максимович:
Тільки одного нема— Головоньку пробіла:
Вдовиного Івана; Поламались терези,
Складалась йому причина, Сіль важучи на вози.
- XCv. У полі криниченька,
Холодна водиченька.

Крапки після 10-го вірша—„навік засмутили“—можуть тут визначати пропуск одного або двох віршів, але також і кінець уривка. Далі йде ніби окремих уривок, що починається словами:

Помео, помер чумаченько
В неділоньку вранці.

У примітці Максимович зазначив, що пісню одержав він од Павла Івановича Лузанова (серед 8-ми найкращих пісень у „Моск. Вѣстн.“).

- XCvI. Ой сам-же я да не знаю,
Що робити стати.

Після п'ятого й шостого вірша, в яких говориться про волів, урізується два вірші про „літа молодії“, для яких місце краще було-б далі в другій частині. Тут вони вставлені для рими: „Орете—йдете“.

Коли ці два вірші переносяться в другу частину, утворюється два уривки; другий починається так:

2. Запряжу чотири коні,
Коні воронії.

Пояснення виразу „калиновий міст“ із цієї другої частини—у Потєбні О. О. „Объясненія малорос. и сродныхъ народныхъ пѣсень“ (1883, с. 147).

- XCvII. Летить орел понад морем,
По високій високости...

- XCvIII. Ой ізрада, карі очі, ізрада,
Чому в тебе милий не вся щира правда?

Лукашевич, с. 76, подає повніший текст; Метлинський, с. III (повід. М. В. Гоголь)—ближчий до Максимовичевого.

XCIX. „Козак коня напував. Дзюба воду брала“ (з „Pieigrzyma Lwowsk.“, 1822, с. 92). Деякі місця змінив Максимович, як зазначено в примітці, за іншим списком.

- C. Шумить, шумить дубровонька,
Тужить, тужить дівчинонька —

з „Pieigrzyma“ 1823 р. Роблячи загальний підсумок до 100 пісень з перших трьох книг збірника, маємо зазначити, що 18 із них мають виразніші й ясніші риси й відзнаки,—це дає підстави визнати їх за складені з двох пісень, або з декількох уривків. Не виключена й можливість, що деякі пісні, що могли бути галицького походження, складені з декількох коломийок, або пісенних уривків, подібних до них на розмір.

Із складових пісень у своєму огляді зазначили ми дев'ятнадцять, а саме: 1, 2, 8, 10, 12, 17, 34, 35, 39, 40, 41, 43, 51, 58, 59, 68, 74, 88, 90.

4.

У четвертій книзі, або частині Максимовичевого збірника (сс. 159—180) надруковано 22 „Пѣсни обрядовія“, за його власною термінологією. Вони йдуть у такому порядку і такими відділами:

1) Три веснянки; 2) три троїцьких; 3) три купальських; 4) три заживних; 5) одна весільна; 6) шість колядок; 7) дві щедрівки; 8) одна посипальна.

До кожної з цих пісенних груп у додаткових на стор 218—222 примітках Максимович подав пояснення загального характеру що-до їх назви

і часу виконання. Пояснення ці призначені для тих, хто зовсім незнайомий з українськими звичаями, і тому, не подаючи їх тут у цілому, подаємо лише найбільш важливі й характерні для прикладу: „Троїцькі пісні,—пише він (с. 219),—взагалі співаються протягом зеленого тижня, починаючи з Духового дня, бо в Малоросії цим днем зветься неділя, а Трійця, інакше Трійчин день буває в понеділок; у цей день звичайно „кумлять ся“. Зелений тиждень зветься ще „кличальним“, бо дерево, що його ставлять тоді в церквах, хатах, на дворах, зветься клечанне або май. Коло Стародуба цей тиждень зветься греною, а пісні—гренухами або гренушками. За народніми легендами Русалки, що живуть звичайно в Дніпрі, розходяться в цей час і бігають по лісах та полях, аж до Петра. Тому й тиждень цей зветься русальним, а пісні—русальними піснями, або просто русаліями“.

З пояснень до купальських пісень (с. 220) бачимо, що Максимович, як і один із його дядьків, про що оповідалося вище, добре був ознайомлений зі звичаями Лисої гори в Києві. „Купальські пісні,—зазначає він,—звичайно співаються увечері, в цей час стрибають через вогонь, через кропиву, то-що. В Іванівську ніч збираються сойми відьом на Лисій горі в Києві; туди вилітають вони через комин, помазавши собі перед тим під пахою одваром із ріжних відьомських трав, серед яких відома назва якогось зілля тирлич. У Карпато-Росів у цей день святкують не Купала, а Ладу, і не ввечері, а вранці, тому й пісні ці зветься ладовими“.

Говорячи про обжинки й цитуючи „Малоросійську деревню“ Н. Кулжинського (1827 р.), Максимович додає: „На жаль, я не вмів, не маючи в себе ні одної пісні осінньої або конопельної, що співаються в той час, як беруть коноплі“.

У „Прибавлені“ (сс. 223—228), як можна думати на підставі перших двох оригіналів із збірки Житецького, Максимович надрукував без змін п'ять пісень від проф. І. Н. Лобойка з Вильни, решту обіцяючи подати в дальшому виданні пісень і тоді-ж додати до багатьох пісень мелодії.

Перші вірші цих пісень такі:

- 1) Гей, їхали козаки з залози,
Стали собі кінець перелози („співають коло Теревовля в Галичині“,—
зазначає за оригіналом Максимович).
- 2) Гей, на ставку, на ставку
Запав орел ластівку.
- 3) Не там щасте, не там щасте,
Де богаті люде.
- 4) Стелися, стелися, зелений гороше.
Як лист по воді... (співають у Галичині).
- 5) При березі, при морі
Гуляв козак до волі (співають коло Дубна).

Після змісту збірника (сс. 229—233) і реєстру друкарських помилок (с. 234) надруковано за окремою пагінацією (сс. 1—9) баладу Гулака-Артемовського „Твардовський“ з такою приміткою під текстом першої сторінки: „Балада ця була вміщена у „Вѣстн. Европы“, 1827 р. ч. VI, і у „Славянинъ“ 1827 р. ч. XXVII. Щиро дякую авторові за дозвіл надрукувати її тут, але не маючи згоди на мій правопис, зберігаю правопис оригіналу“.

Відповідь Гулака-Артемовського французькою мовою на прохання про дозвіл друкувати цю баладу надрукував, як відомо, Науменко в своїй статті: „Додатки до літературного матеріалу П. П. Гулака-Артемовського“ (Збірник Іст.-Філ. Відділу УАН, 1924, сс. 6—9).

Слід зазначити для характеристики поділу й змісту збірника, що на сс. 181—212 надрукований словник українсько-російський з зазначенням слів, близьких до польської та сербської мови і з передмовою на трьох

сторінках. Зазначимо тут деякі слова, що до них він подає й пояснення етнографічного характеру — або власні спостереження: „Відьма“ — нижчий щабель — Босорка — чол. відьмак або вовкулака: особливо любить він ганяти вівці. Едамашка (польськ. *adamaszek*) — дуже міцна матерія з везерунками того-ж таки кольору — дамаська, що тоді була у великій пошані. Із матерій, яких уживали в старовину, або принайменш минулого віку на Україні, я знаю: полутабенюк, марé, грезет, кафа або конва, кармазин, сієта та парча, до кожного з цих сортів подано пояснення. Карий — чорний. У російській та польській мовах карий говориться лише про чорних коней; але на Україні слово це означає найвищу красу очей. Киги — голос чайки; звідтиль походить і дієслово кигикати, кигичу, кигиче. В Переяславі говорять куги, кугичу“.

Кінчаючи на цьому аналізі, характеристику — ознайомлення з першим збірником Максимовича, що сто років тому поклав він як „кутній камінь“ для дальшої української науково-культурної роботи, маємо розвіяти тут одну легенду, що з минулого століття знайшла для себе твердий ґрунт у російсько-українській фаховій літературі.

До нашого часу за видавця першого збірника „Малоросійських пѣсенъ“ Максимовича вважають відомого пізніше бібліографа, С. О. Соболевського, приятеля Пушкіна та багатьох інших поетів та письменників, як і Максимовичевого.

У дійсності-ж він лише допоміг Максимовичеві видати цей перший збірник українських пісень, позичивши йому для цього грошей у 1827 р., а згодом, у 1835 році, прохав їх йому повернути.

Про це дізнаємось ми з того-ж таки неопублікованого ще листа Соболевського до Максимовича, що зберігається в рукописному відділі ВБУ під № 5334 і котрого, як з'ясовується з його змісту, написано в 1835 р., хоч Соболевський зазначив на початку його лише день.

Подаємо його тут у цілому, бо окрім цікавої для нас звістки про видання збірника Максимовича знаходимо інтересні відомості про думку А. П. Єлагіної що-до переїзду Максимовича до Києва та інформацію про П. В. Киреевського та його роботу в галузі народної пісенности:

С.-Петербургъ, 28 Майя.

Любезный Михайло Александровичъ. На дняхъ была здѣсь Авдотья Петровна и говорила мнѣ, что Вы бросили ботанику, предались *animo et corpore* словесности, а теперь ректорствуете на Днѣпрѣ. Радуюсь всему этому, и пишу къ Вамъ объ двухъ дѣлахъ.

1. Сергѣй Сергѣевичъ Мальцовъ, кончившій курсъ въ здѣшнемъ университетѣ и получившій 13 июля 1834 года степень кандидата фил.-юрид. факультета (не по милости профессоровъ, и не въ уваженіе его состоянія, а по истинному своему личному достоинству) желаетъ черезъ годъ держать экзаменъ магистра, что по здѣшнему университету до истеченія двухъ лѣтъ не представлено, а представлено Вашему Владимирскому по силѣ 55 параграфа Вашего устава.

И такъ напишите мнѣ можетъ ли ректоръ ему это позволить, тогда онъ немедленно къ Вамъ прїѣдетъ и возьметъ (какъ я надѣюсь) магистерство, ибо онъ удивительно прилежный и трудолюбивый.

2. Вы мнѣ должны рублей пятьсотъ за напечатаніе первого изданія вашихъ пѣсенъ. Надѣюсь для васъ, что теперешнія ваши обстоятельства позволяютъ Вамъ выслать мнѣ эти деньги, которыя мнѣ чрезвычайно нужны¹⁾.

Авдотья Петровна уѣхала 25 въ Любекъ на пароходѣ съ дѣтьми. Петръ Васильевичъ остался здѣсь, ибо не успѣлъ опубликоваться въ газетахъ. Онъ слѣдуетъ за нею вскорѣ, и везетъ при себѣ желѣзный, желѣзомъ окованный сундукъ пѣсенъ. Прекрасный трудъ.

Прощайте, надѣюсь къ осени, мимоѣздомъ (одне слово вирвано. Ф. С.) въ чужія края, посмотрѣть и на Максимовиче-Гоголевскую Малороссію.

Весь вашъ С. Соболевскій

Мой адресъ: На Невскомъ проспектѣ, въ домѣ Таля“.

¹⁾ Курсив наш. Ф. С.

З інших листів Соболевського, що їх цитовано вище, знаємо, що він протягом цілого життя однаково мав цікавитися як російською, так і українською народною творчістю. Він прохав, напр., у 1860 р. Максимовича прислати йому пісні, що їх зібрав і видав Костомаров у Саратові, не знаходячи їх у Москві, і в тому-ж таки листі повідомляв про роботу свою над виданням пісень Киреевського.

Проте-ж честь і слава не лише збирання й оброблення, але й першого видання збірника українських пісень належить у цілому Українцеві Максимовичу.

III.

Враження після появи в світ першого збірника українських пісень Пономарьов характеризує так:

„Максимович уперше познайомив з красою української ліричної поезії, яку до того часу можна було пізнати лише з небагатьох пісень, що їх випадково внесено до північно-руських співаників. Журнали зустріли збірку Максимовича одногосно з цілковитою вдячністю, визнаючи працю його за корисну для поетів, філологів і для широких читавчих кол. Але найпривітнішою для видавця була та сприятлива увага, яку виявили до його збірника Пушкін, Дельвіг, а пізніше Гнедич, Гоголь і тодішній міністер народної освіти А. С. Шішков. Це видання пісень Пушкін визнав за подарунок літературі, а видавця їх за свого товариша в поезії, і думка ця для Максимовича мала тим більше значення, що з Пушкіном він познайомився тільки в 1826 р. Дружнім привітанням відгукнувся до Максимовича й Дельвіг, проїжджаючи через Москву в лютому 1828 р. Він зробив Максимовичеві декілька влучних зауважень про значення власне великоросійської народної поезії, і Максимович визнав цілковиту слушність його поглядів. Книга ця стала для Максимовича початком його студій у галузі мови й літератури“.

З того-ж таки джерела дізнаємось і про зустріч Максимовича з його земляком, полтавцем з походження М. І. Гнедичем, який у серпні 1831 р., ще не знаючи його персонально, відшукав його у Симонівській слобідці, бажаючи привітати видавця „Малоросійськихъ пѣсень“. У розмові своїй з Максимовичем Гнедич висловив думку про подібність українських звуків до італійських, декламуючи вірші в такому роді: „Сором мені, чи не сором“...

У цій короткій, але досить вичерпній характеристиці про значення і загальне враження після появи в світ книжки Максимовича пропущено „з причин незалежних від автора“, що друкував свою статтю в офіційному журналі, два важливі моменти: 1) згадку про те, що Максимович у своїй передмові до збірника підкреслив не лише рівноцінність української мови з польською та російською, але навіть і те, що ніжністю та гармонією українське слово переважає російські пісні; 2) не говориться також про те враження, яке зробив збірник серед українських письменників і читачів, так само як і про друге видання пісень 1834 р., хоч-би в пізнішу епоху.

В цьому першому зауваженні Максимовича про рівноцінність українських пісень із російськими можна почути певний відгук боротьби малоросійського дворянства за рівні шляхетські права з російським, а також і навмисного недоцінювання з боку Росіян старої української культури.

У тому факті, на який справедливо звертається тут насамперед увагу, що Максимович познайомив світ із красою української лірики, ми маємо дякувати його університетським професорам і особливо Мерзлякову.

Сам Максимович, згадуючи пізніше, після другого видання свого збірника пісень 1834 р., констатував, що він „мав приємність бачити його повний успіх“¹⁾.

У листуванні з Шевирьовим Максимович із подякою згадував, що Шевирьов перший написав свою велику й прихильну рецензію про збірник

¹⁾ Сѣверная Пчела, 1834, № 69, 27 березня.

1827 р. Це твердження можна зрозуміти або як приятельський комплімент для підтримання ще кращих стосунків, або просто непоінформованість, тому що книжка „Московського Вѣстника“, де була надрукована ця рецензія Шевирьова, зазначена цензурною поміткою 27. X. 1827, а рецензія П. Б - ія в „Сынъ Отечества“—22. VIII. 27 р. Третя відома нам рецензія на цю книжку Максимовича була надрукована в „Сѣверной Пчелѣ“ 13. X. 1827 р. (№ I, с. 123).

Подамо тут перші дві коротенькі рецензії, вибравши із довшої рецензії Шевирьова лише головні думки. Всі подаємо в українському перекладі. „Сынъ Отечества“, т. 115 (1827); с. 403—405. Сучасна російська бібліографія. Нові книжки. 1827..., Поезія.

„Дуже прийнятний і важливий подарунок для любителів поезії й мелодії нашої батьківщини. Що-до мелодії Малоросія повинна і одногласно визнається за російську Італію. Максимович з'ясовує в своїй передмові дух і форму малоросійських пісень, віршуння, вимову малоросійських слів і т. д. і говорить про це, як людина, що досконало знається на мові й поезії Малоросії. Помітили ми особливо те, що він зібрав усі відтінки літери И, в яку в певних словах і випадках переходить літера Ъ російських слів. Відтінки ці визначають різницю вимови в різних місцях Малоросії та України. Всіх пісень зібрав Максимович 127; уміщені вони в чотирьох книжках із додатками.

Сподіваюся, що багато чудових складом і мелодією пісень, які не ввійшли в це перше видання, д. збирач умістить у друге. — П. Б - і й“.

„Сѣверная Пчела“, 13 окт. 1827 р., № 123. Нові книжки. „Малоросійські пісні“.

„Пропонуючи знавцям малоросійської мови остаточно оцінити працю Максимовича і вартість пісень, що він їх видав, ми зі свого боку скажемо, що нам особливо подобались пісні—II, VI, XXI, LX. Видавши ці пісні, Максимович зробив прийнятний подарунок своїм землякам; бажано, щоб хтось із наших громадян видав збірку чисто російських пісень, не примішуючи до них перекладів з французької та інших мов.—З б р в“.

В цій останній рецензії характерним є те, що автор виразно відокремлював українські пісні від російських. На жаль, він не додав пояснень, чим саме йому найбільше подобались зазначені в тексті 4 пісні. Серйозний підхід помічається в нього до справи і в останнім зауваженні, в якому він висловлюється проти додавання пісень із чужих мов.

Ми мали вже нагоду говорити про деякі місця з третьої ширшої рецензії проф. Шевирьова ¹⁾, аналізуючи зміст і систематику збірника Максимовича. Тут нам залишається подати з неї деякі уривки в перекладі, що характеризують збірник як певне літературне явище, котре не тільки зробило цінну вкладку в науку, але й потребує наслідування серед російських учених спеціально що-до видань російських народних пісень.

„Аматори народної поезії,—так починає Шевирьов свою рецензію,—повинні звернути увагу на нововидані малоросійські пісні. Шановний збирач... цілковито заслуговує на нашу подяку.

„Наші філологи повинні дивитись на кожне подібне видання як на докір собі в бездіяльності. Як і чому до цього часу ми не поспішаємо зафіксувати російських пісень, що такі рідні нашому серцю і що їх може незабаром старе покоління понесе з собою на віки вічні? Хоч нижчі народні класи не в такій мірі підлягають упливам мінливої моди, як вища класа, в якій, починаючи з віршованих поем і до золотої обручки на руці красуні, все швидко міняється,—одначе, не зважаючи на це, і селяни наші підлягають загальному змаганню всіх людей міняти старе на нове. Попередні пісні замінюються новими, як червона китайка московським перкалем і полотнянкою, як вишитий золотом кокошник і біла фата хусткою гродетуровою. На півдні Росії, в надволзьких місцевостях старовинні пісні та казки залишаються у власності дідів та старих жінок і скоро стануть здобутком забуття...

„Народні пісні найкраще доводять, що в ліричній поезії більше ніж в інших її родах виявляється дух народу, так-би мовити, образ його думок і почуття. Це і зрозуміло: лірична поезія, так як і музика, відображає враження, які роблять на нас зовнішні об'єкти—одиниці, але людина дивиться на них із різних боків, різним способом приймає свої враження, що походять від об'єктів, або іншими словами, різним способом їх відчуває. В тому й полягає причина, чому в ліричній поезії відбивається не лише характер цілого народу, але й одного поета; ось чому й музика має відтінки народності, яких не має ма-

¹⁾ „Москов. Вѣстн.“, 1827. ч. VI. с. 310--317.

дярство; ось чому пісня шотландська відрізняється від російської, від шведської, швайцарської, російська від української, сербської та инш., тоді як картина Італійця Рафаеля відрізняється від картини Голандця Рубенса не чимсь італійським; ось чому музика завжди була супутницею ліричної поезії й від одного із своїх інструментів дала їй назву; ось чому нарешті в піснях помітно дух народу, чому вони мають таке значення в історії його поезії, мови, інтелектуальної освіти: бо де-ж як не в них, ніби в старовинному нещоденному ковчезі, зберігаються думки, почуття, віршуння, що завіщали їх прадіди на радкам...

Подавши переклад одної пісні¹⁾, яка захопила його „справжнім вогнем поезії“, і обіцяючи пізніше надрукувати ще інші, Шевирьов висловив побажання, щоб до дальшого видання подано ще й мелодії хоч-би крапких пісень, яке Максимович і виконав за допомогою Аляб'єва в 1832 р., видавши збірник із 25 пісень, якого до речи нема тепер у цілому Києві ні одного примірника.

Беручи до уваги тодішній стан і невеличку кількість журналів, доводиться об'єктивно визнати, що поява протягом кількох місяців після виходу книги в світ трьох рецензій свідчить про справжнє зацікавлення нею і про глибоке враження, що мала створити вчасна й блискуча передмова до неї.

Та розуміється не лише рецензенти або читачі, але й сам Максимович не міг передбачати тоді всього значення впливів і наслідків широко-історичного характеру і змісту, які утворить протягом ХІХ століття його невеличкий на розміри збірник.

Усього тільки два роки тому вшанували ми й відзначили з великим шукетом 30 років із дня смерті Костомарова. На цей, 1927 рік припадає 30-ліття смерті Куліша і 50-ліття Бодяньського. Ці історичні дати більше звернули нашу увагу на значення й діяльність цих трьох велетнів української думки, письменства, науки. Вони дали нам можливість ясніше, правдивіше зрозуміти їхню ролю в творчому процесі української роботи, зібрати про них більше матеріалів і відомостей, висвітлити їх невтомне трудове життя на користь мільйонам українського люду. Завдяки цим ювілейним датам ми з'ясували собі, наскільки їхня наукова й громадська діяльність, могутня творчість цих трьох українських діячів зв'язана з роботою інших, що жили разом із ними, і живуть після них — з творчістю Шевченка, Драгоманова, Антоновича, Грушевського. Знаючи ролю цих людей в українському ХІХ столітті, їхню роботу, відданість українській справі та Україні, якої вони були головними творцями в ХІХ ст., — мимохоть запитуеш себе — яку-б ми мали тепер, у 1927 р., Україну і які-б з нас без них були Українці? Перед очима з'являється на весь свій зріст яскрава антитеза листа з 1823 року російською мовою дідича Білецького-Носенка з Прилуки, що висловлював скромно й слухняно своє сердечне побажання, щоб „Украинській Журналь“ присвятив декілька своїх сторінок („на малороссійскомъ языкѣ“) „для удовольствія миллионѣвъ обывателей плодоносной Украины отъ горъ Карпатскихъ до тихаго Дона“ — і промови 1925 р. на пленумі Укрнауки в Києві історика України-Руси, що скінчив 9-й том свого великого твору, і що твердо й свідомо закликав до єднання робітничо-селянські маси також із усього простору українських земель.

Не віриться, може здаватись перебільшенням ювілейних днів твердження, що без збірника українських пісень Максимовича ми мабуть не пригадували-б імена Бодяньського, Костомарова, Куліша, не говорячи вже про багатьох Галичан, серед творців української науки й літератури, — але це в дійсності так. Маємо цюмо докази.

Покійний проф. А. А. Котляревський, говорячи про те, що літературна діяльність Бодяньського почалася ще в переяславській семінарії, згадує

¹⁾ „По надъ моремъ, Дунаемъ
Вѣтеръ яворъ хитає“... с. 14, ч. X.

свідчення одного з його товаришів, що „благородную охоту къ занятіямъ языкомъ, исторіей и поэзіей его родины“ викликали „Малороссійскія пѣсни“ Максимовича (М., 1827 р.) „а въ особенности одушевленное „Введение къ нимъ“¹⁾.

Якби не прочитав ще в юнацькі роки Бодянський книжку пісень 1827 р., з нього витворився-б звичайний російський професор історії, славіст, або філолог, і не з'явилось-б тих цінних старовинних пам'яток українських, що їх надруковано в „Трудахъ Общества исторіи и древностей російскихъ“, якого був він секретарем.

Такий самісінький аналогічний випадок був з Кулішем і Костомаровим. Куліш оповідає, що Костомаров спочатку, як і всі вихованці загально-російських шкіл, нехтував „хахлачину“. „З обома нами,— пише він,— у двох віддалених пунктах Малоросії трапився надзвичайний випадок. До рук Костомарова попав у Харкові збірник українських пісень Максимовича 1827 р., а я, в Новгороді Сіверському, також випадково став власником „Українських дум і пісень“ того-ж Максимовича з 1834 р. Обидва ми в один день із народників великоруських перетворились на малоруських“. Цю книжку пісень, згідно з власною заявою, знав Куліш на пам'ять і рідко коли з нею розлучався²⁾.

Можливо, що сам Максимович трохи ясніше, краще зрозумів значення тих пісенних збірників українських що він їх видав, лише на вечірці, яку на його честь улаштувала київська Стара Громада 18 вересня ст. стилю 1871 р. через тиждень після офіційного ювілею 50-річчя його літературно-наукової діяльності.

В епілогу до брошури про ювілей (ст. 71—73) знаходимо такий опис цього українського незабутнього для нас попереднього й останнього до-сьогодні свята Максимовича.

„Пригадавши, що літературна діяльність М. О-ча, між иншим, присвячена була народній словесності, вирішено привітати збирача народніх пісень вечером пісні, і через декілька днів, 18 вересня, утворився справді „добрий вечір“. Тут була головним чином молодь, що не так давно залишила університетські лави: тут були і викладачі, і урядовці, і студенти, взагалі люди різних станів. Цілий вечір коло 15 співаків старанно співали різних слов'янських пісень — українських, російських, чеських, сербських. До співу ювілянт часто додавав свої пояснення, спомини. На вечері цьому виголосили привітання П. Г. Житецький, П. О. Науменко, П. П. Чубинський, К. М. Воскресенський, О. Ф. Кістковський, М. С. Тумасов і В. А. Беренштам. На ці привітання М. О. Максимович відповів:

„Дякую Вам, шановне громадянство, за Ваш чудовий, захватний спів слов'янорусський. Ви наспівали на мою душу багато солодких уражень і ніби обмолодили мене... І яскраво пригадуються мені два моїх земляки, яких я пережив: мій улюблений, незрівняний—Гоголь, що аж до самого серця був закоханий у наших народніх піснях і в них брав своє творче надхнення для своїх геніяльних оповідань³⁾, і великохудожній Тарас, що сам був чудесним співаком, а разом з тим і новим творцем народньо-українських пісень. Яку „солодку втіху вони мали-б від вашого художньо-продуманого хору, якого бракувало в їх час і якому я бажаю успішного розцвіту в прийдешньому, на зміну нашого простонароднього співу, що видно вже

¹⁾ Акад. М. Василенко, Бодянський, К., 1904, с. 51—52.

²⁾ О. Грушевський, Етнограф. видання і плани (Зап. Т-ва ім. Шевченка, 89, ст. 102).

³⁾ В його книзі „Всякої всячини“, що оригінал її зберігається в бібліотечі Рум'янцевського Музею в Москві, відділ її „Малороссія отдѣльные замѣчания (малор. преданія, обычаи и обряды)“, утворився майже відком на підставі приміток до пісень 1827 р. у виданні Максимовича. Почав писати її Гоголь у 1826 р. в Ніжені, але вона поповнялась українськими матеріалами головним чином наприкінці 1827 р. І тут знову ми зустрічаємось із безсумнівним впливом збірника Максимовича на розвиток інтересу Гоголя до української старовини (порівн. Б. Соколовъ, Гоголь этнографъ, Этнограф. Обзор., 1909, № 2—3, сс. 74—76 і дальші).

відходить від свого чудового первотвору. На пам'ять про сьогоднішній вечір прошу прийняти від мене у власність для вашого хору примірник „Народніх Українських Пісень“, що я видав у Москві в рік переходу мого до Києва“...

В цій останній відомій нам промові, так-би мовити, „лебединій пісні“ своїй Максимович дуже сердечно, щиро й глибоко схарактеризував своїх друзів - земляків, як тоді говорилося — Гоголя й Шевченка. Але й у той вечір не зрозумів він цілком, серце його й почуття не підказали йому, що українські пісні, які він перший науково систематизував, виконали вже вище завдання, аніж давати втіху хоч-би й геніяльним поетам і письменникам — вони виявили і досі виявляють неоціненні й непорівняні скарби серця і мисли багатоміліонного українського народу на цілому просторі своєї землі, вони показали йому шлях до волі, братерства, всесвітньої людської правди й справедливості.

94
108

164

Ф. № 3

Авт №

Порядковий №

Ціна . . . крб. . . . коп.

Магазин №

КНІВКІНГІ

З. 5612—100.000.

